

SİBER ALANDA DEVLETLER VE ŞİRKETLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN HUKUKA ETKİLERİ^(*)

Doç. Dr. Duygu HATİPOĞLU AYDIN^(**)

Öz

Hukuk, dijital çağda siber alandaki insan faaliyetinin düzenlenmesinde önemli araçlardan biridir. Siber alanın hukuku küresellik ve çok hukukluluk özelliklerine sahiptir. Küresellik özelliği, alanda uygulanacak hukukun ulusal, bölgesel ve devletlerarası bir çerçeveye sınırlanmamasını ifade eder. Bu özellik, bölgesel yargı yetkilerinin, ulusal hukuk düzenlerinin ve uluslararası ilişkilerin yanında sosyal ve kültürel sınırları zorlayan bir yapıya odaklanmayı gerektirir. Siber alanın hukukunun diğer özelliği olan çok hukukluluk, farklı normatif düzenlere ve hukuki çoğulluk tartışmalarıyla birlikte düşünülmesi gereken farklı kural koyuculara referans verir. Siber alanda, geleneksel devlet hukuku dışında, insan davranışlarını çeşitli yaptırımlar yoluyla düzenleyen normatif sistemler vardır. Siber alanın hukuku, devletler, şirketler ve kullanıcılar arasındaki iş birliği, pazarlık ve çatışma ilişkileriyle biçimlenir. Siber alanda cereyan eden bu ilişkilerin meydana getirdiği hukuksal düzenlemeler ve hukuki kurumlar, bir düşünce sistemini ve belirli ekonomik ilişkilerin yeniden üretimini ifade eder. Siber alanda kural koyucu aktörler olan ve özellikle normları biçimlendiren ve uygulayan devlet ve şirketler arasında işlevlerin ve rollerin değişimi öne çıkmaktadır. Devlet ve şirket aktörleri arasındaki ilişkiye odaklanan bu çalışma, hukukun oluşumunda kurumsal değişim ve aktörler arasındaki sınırların bulanıklaşması, devletlerin şirketleşmesi ve şirketlerin devletleşmesi olgularını açıklayarak, bu dönüşümü internet yönetişimi, gözetimin ticarileşmesi, devletler arasındaki ilişkilerde şirketlerin pozisyonları açısından örneklendirmektedir. Bununla birlikte, devletler ve şirketler arasındaki ilişkilerin, rol ve işlev değişiminin hukuk alanında da çeşitli sonuçları vardır. Sermayenin hareket özelliklerinin siber alanı ilgilendiren hukuksal düzenlemelere etkisi, esnekliğin artması, hesap verilebilirliğin ve denetimin azalması, yumuşak hukuk, sözleşme ve kod gibi düzenlemelerin yaygınlaşması, son kullanıcıların hak sahiplerinden tüketicilere dönüşmesi, bu dönüşümün sadece usule değil aynı zamanda esasa dair olması siber alanda devletler ve şirketler arasındaki ilişkilerdeki değişimin hukuk alanındaki sonuçları olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Siber Alan, Siber Hukuk, Küresellik, Çok Hukukluluk, Şirketleşme, Devletleşme, Sermaye Egemenliği, Hukukta Dönüşüm.

THE IMPACT OF STATE-CORPORATE RELATIONS ON LAW IN CYBERSPACE

Abstract

The law is one of the most important tools for regulating human activity in cyberspace. The law of cyberspace has the characteristics of globality and legal pluralism. Globality refers to the fact that the law that applies in this field cannot be limited to a national, regional, or interstate framework. There is a structure that goes beyond social and cultural boundaries, as well as regional jurisdiction and national and international legal orders. Cyberspace is a global space that transcends national borders, and as such, it is difficult to apply traditional legal frameworks to it. Legal pluralism refers to the existence of multiple legal systems and different rule-makers in cyberspace. These legal systems are

^(*) Makalenin Dergiye Geliş Tarihi: 13.03.2023 - Makalenin Kabul Edildiği Tarih: 03.06.2023, DOI No: 10.54704/akdhfd.1264191.

^(**) Hacettepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı / Ankara, Türkiye. E-posta: duyguhatipoglu@hacettepe.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-3153-5310>.

"This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)"

created by different actors, such as states, companies, and users. Thus, in cyberspace, there are normative orders that regulate human behavior through various sanctions other than traditional state law. Cooperation, bargaining, and conflict between states, companies, and users are particularly important in shaping cyber law. In cyberspace, legal regulations and institutions express a certain way of thinking and, of course, the reproduction of certain economic relations. The changing functions and roles of actors in cyberspace and the blurring of boundaries between them come into focus, especially among states and companies that create and enforce norms. This study focuses on the relationship between governments and corporations. We can observe an institutional change in the formation of law and the blurring of the boundaries as corporatization of states and statification of companies. Especially in Internet governance, in the commercialization of surveillance, and in the positions of corporations in interstate relations, we can see this transformation. The relations and switching hats between states and companies also have various consequences in the law. Increasing flexibility, decreasing accountability and audit, spreading regulations such as soft law, contract, and code, and the procedural but also the fundamental transformation of end users from right holders to consumers are some of these consequences.

Keywords

Cyberspace, Cyberlaw, Globality, Multi Legality, Statification, Corporation, Capital Hegemony, Transformation of Law.

Extended Abstract

The law is one of the most important tools for regulating human activity in cyberspace. From a socio-legal perspective, the dynamics of formation and change of law in cyberspace can be analyzed by considering the different rule-making actors involved. These actors include states, corporations, user communities, and code. Cyberspace law is formed through cooperation, bargaining, and conflict between these actors, and is based on a legal pluralist structure that occurs at the global level. Globality refers to the fact that the law to be applied in cyberspace cannot be limited to a national, regional, or international framework. Legal pluralism refers to the existence of multiple normative orders and rule-makers. In this context, states, corporations, user communities, and code are all norm entrepreneurs.

Capitalism has always been a process of unequal development. When evaluating the effects of technological innovations or a certain stage of the industrial revolution, understanding these innovations as changes in the means of production and emphasizing that capitalism in total is subject to the law of unequal development will facilitate to explain the changing roles of state and corporations in cyberspace, interaction between them and its reflection on the law as a form of expression of social life. Governments and corporations are the most powerful actors in the law of cyberspace. The functions and roles of these actors are changing, and their boundaries are blurring. It is becoming increasingly difficult to neatly separate the state and corporations. This is evident in the fact that the "public" (state) is the entrepreneur of almost every technological product we use today. This shows that the opposition between public and private is artificial. Definite lines cannot separate these processes, and they did not arise by chance in history or depend on individual wills or institutional interventions. The state does not act independently of capital. Power relations between actors can periodically lead to different forms and models. The dynamics of changing the law in cyberspace can only be understood by examining the relationality between these actors. We can trace the penetration of the modus operandi of capital into social relations in the corporatization of states and the statification of companies. Corporatization refers to the process by which states adopt the characteristics of corporations, such as a focus on profit and efficiency. Statification refers to the process by which corporations adopt the characteristics of states, such as the ability to make laws and regulations. Companies create norms in quite different forms and intervene in human behavior in cyberspace, taking key positions in international relations. Norm-setting by different actions of companies, having an effect on national security, being developers of surveillance technologies in international relations, and changing roles thanks to data collection and processing skills, can be cited as examples of statification. Companies determine the ethical dimension of artificial intelligence, as well as the technology dimension. The effects on the tastes, behaviors, and attitudes of individuals determine the social norms that are the basis of the legal order. Currently, governance already allows companies to manage law-making processes in line with their goals. The remarkable individual and collective participation of corporations characterizes this process as the norm of entrepreneurship. Companies act as a locus of power in strong lobbying, market pressure, and campaign demands, ensuring security and relationships with users.

Internet governance is one of the areas where the relations between the state and corporations can be monitored. Although in Internet governance, which is based on the assumption that the Internet can only be managed by the government, companies, non-governmental organizations, technical teams, and actors are given the appearance of being equal, the issue of power in inter-actor relations is volatile and multi-stakeholder processes mask a deep and systematic economic and political agenda embedded in existing power relations. In particular, both governments and corporations invade the private lives of citizens through the international trade of surveillance technologies and the cooperation of states and companies on surveillance. We can also trace a form of changing roles of state and corporations in the roles of companies in international relations. Given the integral role of information technology companies in national economies and security, the tendency to use key elements of the private sector in capitalist international relations becomes prominent. The proliferation of both surveillance technologies and the companies that develop or use them provides more opportunities for governments to secretly collaborate with private actors and for companies to monetize our data.

The blurring of the boundaries between actors and changing roles affects the law. New actors and their relations lead to the emergence of new legal forms. The results show that regulations and procedures such as "soft law", flexibility, and arbitration /mediation, fueled by the neoliberal era, are prioritized by contracts and codes in cyberspace. Classical arrangements are being replaced by more flexible contracts and codes. The form also reflects the essence. Private commercial enterprises in cyberspace are essential elements of the digital ecosystem, if not the most important driving force. These are perceived as market activities and are regulated accordingly. These contributions made to intellectual property, data protection, consumer contract, and financial market laws take the form of economization of legal issues. The spread of flexibility, soft law, contract, and code-based regulations also inevitably creates an accountability problem. The existence of many state-funded or non-state institutions that regulate cyberspace and have authority over different transactions in this area leads to the irresponsibility of actors towards each other and the dysfunctional accountability mechanisms for individuals. The contracts between an individual user and a corporation detail not only the rights and duties of those giving and accepting services, but also various areas, from freedom of expression to the right of access. In particular, the increasing weight of consumer law, which is a private relation despite the public interest, is an indicator of this. The content of institutions and concepts protected by the legal order, such as freedom of expression, universal service, individual freedoms, security, privacy, the right to personality, or social goals such as common property, creativity protection, the advancement of humanity, differ according to the changes in the power balance. While corporations are setting their own rules, they are also interfering with the form and content of existing rules.

Cyberspace and law, which are shaped by the reflexivity of states and corporations, are constantly being re-established against users in line with technological developments and capital. The problem of whom and with which values the law will work in cyberspace should start with a relational analysis of the current rule-making actors.

GİRİŞ

Siber alan (*cyberspace*), interneti fiziksel ve kavramsal olarak içeren ve dijitalleşmenin de beraberinde getirdiği yeni, hem de mevcut meselelerin cereyan ettiği bir alandır. Burada tartışılan ve gündelik hayata etki eden pek çok konu, hukuk düzenlerinin de gündemindedir. Hukuk düzenleri, bir yandan mevcut kurullarla yeni sorunlara çözüm bulmaya çalışırken, diğer yandan ilk defa ortaya çıkan meseleleri kavramak ve çözümüne yol göstermek için yeni tartışmalar yürütme, yeni kavramları kendi diline tercüme etme faaliyetindedir. Algoritmalar, yapay zekâ, siber güvenlik, kişisel veriler, dijital miras gibi mevcut hukuksal kurumlara eklenen olgular, ulusal, uluslararası ve küresel ölçekte ve hukukun tüm disiplinlerini kesen biçimde hukukçuların gündemine girmiştir.

Bu çalışmada, öncelikle, dijitalleşmeyle birlikte dönüşen çevrimiçi ve çevrimdışı, siber alandaki insan faaliyetinin hukuk kuralları aracılığıyla düzenlen-

mesine odaklanılmaktadır. Çalışmanın problemi, teknolojik gelişmelere bağlı olarak, kapitalist sistemde hukukun dönüşümünü, siber alanda kural koyucu aktörlerden devletler ve şirketler arasındaki ilişkileri irdeleyerek ortaya koymaktır. Siber alanda farklı hukuksal düzenleme faaliyetlerinde devletler, şirketler ve kullanıcılar olarak birden fazla aktörün çeşitli etkileri mevcuttur. Hukuk kurallarının oluşturulması ve uygulanmasında farklı düzeylerde etkiye sahip aktörler, siber alanda uygulanacak hukukun güncel durumuna ışık tutan öznelardir. Aktörler arasındaki iş birliği, çatışma ve pazarlık gibi ilişkilerin ve dinamiklerin anlaşılması aynı zamanda planlanan hukuksal düzenlemeler açısından yol gösterici olacaktır. Siber alanın hukuku küresellik ve çok hukukluluk özelliklerine sahiptir ve siber alanda cereyan eden ilişkiler sonucu ortaya çıkan hukuksal düzenlemeler ve kurumlar, belirli bir düşünce sistemini ve elbette belirli ekonomik ilişkilerin yeniden üretimini ifade eder. Kapitalizmin belirli bir aşamasında sermaye birikimi aracı olarak teknolojik gelişmeler, toplumla birlikte hukuki kavram ve kurumları da dönüştürmektedir. Siber alanın hukukundaki yapısal dönüşüm, sosyal, ekonomik ve politik dönüşümün parçası olarak hem neden hem de sonuçtur.

Siber alanda kullanıcılar lehine, özgürlük, eşitlik menfaatleri temelinde, medatışlaştırmayı önceleyen ve insan haklarını koruyan düzenlemelerin yapılması ve mevcut düzenlemelerin bu doğrultuda yorumlanması için, siber alanda hukukun oluşum dinamiklerinin irdelenmesi ilk atılması gereken adımlardan biridir. Bu metin, kullanıcılar yararına bir siber alana yön vermek için mevcut durumu ilişkisel bir biçimde ortaya koyma çabasında, betimleyici bir çalışmadır. Çalışmanın ilk kısmında, siber alanın hukukunun küresellik ve çok hukukluluk özellikleri hakkında ve ikinci başlıkta siber alanda hukukun oluşumunda etkili olan aktörler olan devletler, şirketler, kullanıcılar topluluğu ve kod üzerine kısa bir açıklama yapılmıştır. Üçüncü başlıkta aktörler arasındaki ilişkilere odaklanılarak, özellikle kurumsal değişim ve aktörler arasındaki sınırların bulanıklaşması, devletlerin şirketleşmesi, şirketlerin devletleşmesi ve bunların görünümleri ifade edilmiştir. İnternet yönetişimi, gözetimin ticarileşmesi, devletler arasındaki ilişkilerde şirketlerin pozisyonu bu görünümlerin bazılarıdır. Dördüncü başlık, siber alanda kural koyucu aktörlerden devletler ve şirketlerin rollerindeki ve bunların iş birliği, çatışma ve pazarlık ilişkilerindeki değişimin hukuk alanındaki sonuçları üzerinedir. Bu başlık altında, sermayenin hareket özelliklerinin siber alanı ilgilendiren hukuksal düzenlemelere etkisi, esnekliğin artması, hesap verilebilirlik ve denetimin azalması, yumuşak hukuk, sözleşme ve kod gibi düzenlemelerin yaygınlaşması, son kullanıcıların hak sahiplerinden tüketicilere dönüşmesi, bu dönüşümün sadece usule değil aynı zamanda esasa dair olması değerlendirilmiştir.

I. SİBER ALANDA HUKUKUN ÖZELLİKLERİ

Siber alanda hukuk kurallarının oluşum dinamikleri ve aktörler tartışmasına başlarken bazı kavramları açıklamak gerekmektedir. Öncelikle hukuk tartışmasının bu çalışma bağlamında sosyolojik bir perspektiften ele alındığını belirtilmelidir. Sosyolojik açıdan hukuk dendiğinde, yalnızca hukuk düzeninin sosyal kaynaklarına referans değil, aynı zamanda hukukun anlamının toplumsal olaylar ve dinamiklerde aranmasından bahsedilir. Bu açıdan hukuku görmek ve anlamak için, Eugene Ehrlich'in vurguladığı gibi¹, yasama faaliyeti, mahkeme kararları, profesyonel hukukçuların öznesi olduğu hukuk tekniğinin ötesinde topluma bakmak gerekir. Bir başka deyişle, hukuk sosyal bir olgudur, içinde doğduğu toplumsal yapının bir sonucu olduğu kadar onunla etkileşim halinde, o toplumsal yapıyı biçimlendirme gücüne sahiptir. Bu halde hukuka dair sosyolojik bir perspektif, "hukuka dair detaylı bilgiyi daha geniş bir sosyal bağlam içinde yorumlamaya çalışır, mütemediyen hukuki gelişim ile daha geniş sosyal değişimler arasındaki ilişkileri arar"².

Gerçekten hukuk normu hem tekniği hem de içeriği itibarıyla, toplumsal ilişkilerin dışsallaştırılmasının bir aracıdır. Toplumsal yaşamda ortaya çıkan duygulara açık bir içerik kazandırma faaliyetinin bir neticesi, yani neyin iyi veya kötü olduğuna dair kabullerin ve ideallerin dışsallaştırılması faaliyeti sonucunda ortaya konan hukuk kuralı³, kaynağını toplumsal ilişkiler ve dinamiklerde bulurken, o toplumun sınıfsal ilişkilerinden, altyapıdan ve kural koyucuların sınıfsal pozisyonlarından azade değildir. Bu aynı zamanda toplumdaki güç ilişkilerinin yansımalarıdır. O halde, siber alan olarak tarif edilen düzlemde hukuk kurallarının oluşumu, devletle özdeşleşmiş yasama organının rutin bir faaliyetinin ötesinde tanımlanmalıdır. Hukukçuların yapageldiği biçimde verilen kuralların anlaşılması, uygulanması ve sistematikleştirilmesi faaliyetinin ötesinde, sosyo-hukuki bir perspektif, kuralların yaratıldığı ve uygulandığı dünyaya bakar.⁴

Tıpkı eski dönem teknolojik gelişmelerde olduğu gibi, dijital teknolojiler dünyayı şekillendirmiştir ve şekillendirmeye devam etmektedir. Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşamımız, bu teknolojilerle nasıl ilişkilendiğimizle ve onları ne biçimde düzenlediğimizle şekil alır.⁵ Dijitalleşmenin yarattığı dönüşümün hukukla etkileşimi kaçınılmazdır. Dijitalleşme, hukukla ilgili temel kavram-

¹ Eugene Ehrlich, *Hukuk Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, çev. Artun Mimar (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019).

² Roger Cotterrell, *Hukuk Sosyolojisi*, çev. Saim Üye (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020), 24.

³ Cahit Can, *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi*, 3. bs (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011), 26-27.

⁴ Paul Schiff Berman, "Introduction", içinde *Law and Society Approaches to Cyberspace*, ed. Paul Schiff Berman (Ashgate Pub Ltd, 2007), xi-xxvi.

⁵ Mustafa Berkay Aydın, "Dijital Sosyoloji Üzerine Notlar", içinde *Dijital Sosyoloji Çalışmaları*, ed. Aslıhan Zinderen (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2021), 1-18.

larımıza meydan okumaktadır. Uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeyde kural koyucular, mahkemeler ve diğer karar alma organları ile kullanıcılar, hak sahipleri gibi özel hukuk aktörleri tarafından siber alan hukuku kurallarının benimsenmesi, uygulanması ve yönetilmesinde kullanılan usuller, ayrı ayrı değerlendirmeye ihtiyaç duyar. Kuşkusuz dijitalleşme ve yeni teknolojiler, özel hukukun ve kamu hukukunun tüm disiplinlerini ayrı ayrı ve birlikte etkilemekte ve temel ilkelere, normlara, varsayımlara ve uygulamalara meydan okumaktadır. Ancak çalışmanın kapsamı itibarıyla, her bir disiplinin meselelerine odaklanmak yerine, siber alanda ve onunla ilgili ortaya çıkan ihtiyaçların ne şekilde tarif edileceği, hangi biçimler ve motivasyonlarla karşılanacağı, hukuk kurallarının hangi ihtiyacı ne şekilde karşıladığı, bunun gibi pek çok konu hukuka sosyolojik bir perspektiften bakarak ele alınmıştır.

Genel olarak hukuk kurallarının teknolojik gelişmelerin gerisinde kaldığı söylenebilir. Hukuk düzenlerinin ve kurallarının, çok hızlı biçimde ortaya çıkan, gelişen, yaygınlaşan ve toplumu hızla etkileyen teknolojilere hızlı yanıt verememesinin de çeşitli yapısal ve teknik sebepleri vardır. Gelişmelerin temelindeki güç ilişkileri, kuralların içeriğini oluşturan değerlerde ortaklaşmanın uzun sürede sağlanması ve yasa yapım tekniği gibi sebeplerin yanında, siber alanın sınırlarının belirsiz oluşu, merkezsizlik, güç dengelerindeki hızlı ve keskin değişim gibi sebepler, hukuk kurallarının statükocu ve tepkisel oluşunda etkilidir. Yine de bu alanda yaygın bir tartışmanın hukukçuların gündeminde olması ve ulusal, bölgesel, uluslararası ve küresel düzeyde bir hukuk faaliyetinin varlığı çok ilgi çekicidir.

Siber alandaki hukuksal düzenlemelerin bilimsel biçimde ele alınışında tanım birliği de mevcut değildir. Dijitalleşme, bir sosyal olgu olarak epey bir süredir gündemi meşgul etmekle birlikte, örneğin sıklıkla kullanılan “internet hukuku”, “bilişim hukuku”, “dijital hukuk” gibi kavramların, siber alanın gerçekliğinin belirli bir kısmına ve genelde teknik bir boyutuna referans vermektedir. Bu nedenle, hakkında konuşulan alanı siber alan⁶ olarak tarif etmek gerekir. Siber alan teknik, fiziksel olarak somutlaştırılabildiği gibi, egemenlik ilişkilerinin cereyan ettiği bir bağlam olarak da açıklayıcıdır. Üstelik hem canlı hem cansız varlıklara dairdir, insanların, kodların, makinelerin, devletler, şirketler, özgür yazılım topluluğu, ulusötesi oluşumlar gibi çeşitli insan topluluklarının bir arada yaşadığı bir evrendir.

Hukukçular açısından hukuk verili bir şeydir ve hukuk-bilimsel bir faaliyet, bu verili kurallar topluluğunu, anlama, uyarlama, ayıklama ve sistematize etme

⁶ Literatürde yaygın şekilde kullanılan “cyberspace” kavramı, Türkçe literatürde, siber uzay, siber dünya ya da siber alan şeklinde kullanılmaktadır. Astronomik bir uzamın ötesinde toplumsal ilişkilere referans vermesi sebebiyle, kavramın Türkçe karşılığı olarak “siber alan” kullanılmıştır. Duygu Hatipoğlu Aydın, *Siber Alan ve Hukuk* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.), 3.

faaliyettir. Normatif açıdan dijitalleşmenin hukuka etkileri, maddi hukuktan usul hukukuna geçiş, küreselleşme eğilimi, yatay temelli düzenlemelere doğru kayma ve devlet yasalarından sözleşme ve koda geçiş olarak ifade edilmektedir.⁷ Diğer yandan, hukuk kuralları henüz oluşum aşamasındayken, yürürlüğe girerken, konulmuş kurallar uygulanırken ve sonuçları ele alınırken, güç, egemenlik, iktidar gibi kavramlara; bu kavramların somutlandığı aktörlere, bu aktörler arasındaki iş birliği, çatışma ve pazarlık gibi ilişkilere; ortaya çıkan hukuksal düzenlemelerin etkisine bakmak, bunun için de hukuk kurallarının verili sisteminin ötesine odaklanmak gerekir.

Dijitalleşme sürecinde sermaye ve devlet ilişkileri ve bunlar arasındaki etkileşimin toplumsal yansımaları, üretim araçlarını, üretici güçler arasındaki ilişkiyi ve toplumları farklı biçimlerde etkilemektedir. Dolayısıyla dijitalleşme ve yeni teknolojilerin gelişmesi ve bunların dönüştürücü gücü küreselleşme olgusu ve neoliberal dönemle, geniş bir bağlamda kapitalist üretimin yeni biçimleri ve bunlara bağlı dönüşen hukuksallıkla birlikte ele alınmalıdır. Ancak burada dönüşümden bahsederken bir sürekliliğin içinde dramatik değişikliklerin vurgulandığını söylemek gerekir. Dijitalleşme ve özellikle dijital ağlar coğrafi sınır tanımamakta, bu da düzenlemeler, aktörler ve uygulama konusunda komplikasyonlar yaratmaktadır. Açıkçası, küreselleşme dijitalleşmeyle yaratılmamıştır, ancak dijitalleşme küreselleşme sürecini güçlendirmiştir. Finansallaşma ve küreselleşme tartışmalarında olduğu gibi, teknolojik gelişim ve değişimin sosyal, ekonomik ve siyasal sonuçlarının, mevcut kurumları dönüştürdüğü, yenilerini inşa ettiği, kavramları alt üst edip yeniden anlamlandırdığı söylenebilir. Neoliberal dönüşüm, teknolojik gelişmelerle iç içe ve farklı başlıklar altında hukuksal yapıyı dönüştürmüştür. Genel olarak dijitalleşimin gücü giderek netleşmektedir, yeni aktörler oluşmakta, iktidar yeniden tanımlanıp yeniden dağıtılmakta, kaynakların değeri değişmekte ve yerleşik denetim mekanizmalarının ve dengelerin iyileştirilmesi tartışmaları gündeme gelmektedir.

Kapitalizm her dönem bir eşitsiz gelişme süreci olmuştur. Yapısal krizlerin çözümünde yeni gelişen teknolojilerin öne çıkması bu eşitsiz gelişmenin, üretim araçlarını sürekli biçimde devrimcileştirmeksizin var olamayan kapitalizmin, yaparken yıkan doğasından kaynaklanır. Eşitsiz gelişmenin birkaç boyutu vardır. Her şeyden önce kapitalist üretim, farklı bölgeselliklerde aynı biçimde işlemez. Bu farklı ve eşitsiz işleyiş, küresel, bölgesel ve ulus devlet ölçeklerinde belirli geri kalmışlıkları derinleştirirken, bazı ilişkileri de değiştirir ve örneğin görece ileriye taşır, yani gelişme bu anlamda doğrusal değildir. Öte yandan eşitsiz gelişme sadece ekonomik alana özgülenmemelidir. Eşitsiz gelişme ekonomik olduğu kadar coğrafi, politik, kültürel, sanatsal, sınıfsal, ideolojik ve hukuksal alanların

⁷ Thomas Riis ve Jens Schovsbo, "Towards a Legal Methodology of Digitalisation: The Example of Digital Copyright Law", içinde *The Law of Global Digitality* (Routledge, 2022), 35.

da bir özelliğidir. Eşitsiz gelişmenin bir başka vurgusu eski ve yeni biçimlerin bir arada dönüşmesidir, üretim ilişkilerinin aynı biçimde gelişmediği ve etkilemediği düzeylerde, gelişme, dönüştürdüğü ilişkilerde bir çarpan etkisine sahiptir. Hal böyleyken, siber alanda devlet-sermaye ilişkilerinin hukuksal yansımalarını küresel, bölgesel ve ulus ölçeğinde; etkilediği ilişkiler bağlamında değerlendirirken, dijitalleşme gibi bu dönüşümün biçimlerinin de aynı olmadığını, etki düzeyinin farklılaştığını ve farklı sonuçlara yol açabileceğini vurgulamak gerekir. Teknolojik yeniliklerin ya da sanayi devriminin belirli bir safhasının etkilerini değerlendirirken, bu yeniliklerin üretim araçlarındaki değişim olarak anlamak ve toplamda kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasına tabi olduğunun altını çizmek, devlet ve sermaye aktörlerinin siber alandaki rol değişiminin, aralarındaki etkileşimin ve bunun sosyal hayatın ifade biçimlerinden biri olan hukuka yansımalarının açıklanmasını kolaylaştıracaktır.

Siber alanda hukuk küresellik ve çok hukukluluk nitelikleriyle tarif edilebilir. Ancak bu özellikler yalnızca siber alana özgülenemez. Siber alan ve siber alanda hukuk, daha geniş bir bağlamın, özellikle dünya çapında üretim modelinin iç dinamikleriyle biçimlenen bir dönemde anlam kazanmıştır. Ayrıca siber alan, yalnızca teknolojik gelişmeleri değil, bu teknolojik gelişmelerin toplumsal yaşama nüfuz etmiş biçimlerini de kapsamaktadır. Küreselleşme sürecinde bireylerden şirketlere ve devletlere çeşitli aktörlerin değişen rolleri, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasıyla değerlendirildiğinde, her aktörün farklı işlevlere sahip olduğu ve dönüşümlerinin de farklılaştığı görülecektir. Yine küreselleşme modelinin iddialarından biri olarak ulus devletlerin tasfiyesinden ve toplumsal ve siyasal alanlar piyasa ihtiyaçları doğrultusunda yeniden şekillenirken devletin etkisizleşmesi yerine, aşağıda vurgulandığı gibi sınırların belirsizleşmesinden ve bulanıklaşmasından söz etmek gerekir. Devletler tasfiye edilmemiş ya da etkisizleşmemiş, fakat piyasa hakimiyetini sağlamakta farklı ama etken bir role bürünmüştür⁸. Küreselleşme olgusunu, dünya kapitalist gelişmesinde tarihsel bir kırılmadan ziyade bir sürekliliğin parçası olarak tartışan Tabb, küreselleşmeyi, “ulusal ekonomilerden yeni bir önder sektörler kümelenmesine, uluslararasılaştırılmış devlet kurumlarına ve yeni beliren sınıf yapılarına dayalı küresel ekonomik sisteme doğru bir hareket” olarak tanımlar⁹. Siber alanı oluşturan yeni teknolojiler ve bu alandaki gelişim, küreselleşmenin yeni fırsatları için altyapı oluşturur. Aynı zamanda teknolojik belirlenimciliğin gölgesinde mevcut toplumsal çelişkiler derinleşir ya da yenileri meydana gelir. Öte yandan eşitsiz gelişim tesadüfi değildir ve hatta birikim sürecinin zorunlu unsurudur: “Küresel birikim sürecinin önkoşulu farklı ve dengesiz birikim ve düzenleme tarzlarının varlığıdır ve varlığı bunları bir ara-

⁸ William K. Tabb, *Ahlaksız Fil- 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*, çev. Ercüment Özkaya (Ankara: Epos Yayınları, 2002), 38-39.

⁹ Tabb, 44.

da tutma veya birbirine karşı kullanma imkanına dayanır”.¹⁰ Kablo yollarından, yazılım ve donanım üretimine kadar siber alanın fiziksel olarak üretiminde devletlerin ve şirketlerin rolünü belirleyen unsur, küresel birikim sürecinin eşitsiz doğasıdır. Bu açıdan bakıldığında, modellemeden üretime ve siber alandaki hakim söylemi oluşturmaya kadar esas belirleyici, küreselleşme sürecindeki uluslararası eşitsizlik ve bağımlılık ilişkileridir. Bu noktada hem devletler hem şirketler bu sürece tarihsel birikimleri, işgücü potansiyelleri, “gelişmişlik düzeyi” çerçevesinde dahil olurlar. Siber alanda uygulanacak hukuka baktığımızda, küresellik özelliği hem hukuksal düzenlemeler açısından (ulusal) yargı yetkisi sınırlarının aşılmasını hem de yeni küresel kurumların ortaya çıkışını, aynı zamanda küresel düzeyde yeni iş birliklerini ve pazarlık zeminlerini ve ulusötesi düzenleyici kuraları/kuruluşları ifade eder. Burada da devletler ve şirketler, küresel kapitalizmin öngördüğü ve zorunlu kıldığı biçimde üzerlerine düşen rolleri gerçekleştirirler. Siber alanda hukukun işleyişindeki eğilimleri belirleme gücü ya da alana etkisi açısından her devleti, şirketi ya da ulus üstü organizasyonları kendi dinamikleri ve küresel ölçekteki pozisyonu bağlamında değerlendirmek gerekir.

Siber alanın hukukunun bir diğer özelliği olan çok hukukluluğu da yine ekonomik dönüşümden ayrı düşünmemek gerekir. Tarihsel süreçte küreselleşmenin neoliberal politikalarla baskın hale gelmesi, Batı toplumları açısından refah devletinin kriziyle birlikte, örgütlü kapitalizmin tasfiyesi süreciyle örtüşür. Bu dönemi “örgütsüz kapitalizm” olarak tanımlayan Urry, örgütsüzleşmenin nedenlerini belirli başlıklar halinde sıralar. Bunlardan ilki, toplumların tek başlarına tutarlılıklarını ve birliklerini güçsüzleştirerek büyüyen küreselleşmedir. Ekonomik, toplumsal ve politik ilişkilerdeki küreselleşme, yıllık ciroları tek başına çok sayıda ulus devleti aşan şirketlerin büyümesini, enformasyon teknolojisindeki çarpıcı gelişmeyi, ulus-devletlerin özerkliğini sınırlayan uluslararası örgütlenmelerin kırılğan genişlemesini, dünya nüfusunun büyük çoğunluğunu harekete geçirebilen kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasını kapsar.¹¹ Bunun yanında üretim süreçlerindeki değişim, esnek çalışma, şirketlerin dünya çapında iş yapabilmelerinden kaynaklanan ve işçi sınıfı kazanımları aleyhine girebildikleri pazarlıklar ve avantajlar, iş hayatındaki performans beklentilerinin artması ve kültürel değişim diğer sebeplerdir. Urry, çağdaş kapitalizmin yapılarının üç süreç tarafından değişime uğratıldığını belirtir: “Daha parçalı, daha çoğulcu ve politik bakımdan muhalif sivil toplumun yaratılmasında özel olarak araçsal bir rol üstlenen güçlü bir hizmet sınıfının gelişmesiyle yukarıdan küreselleşme, aşağıdan ademimerkezeleşme ve içeriden dağılma”. Hukuki çoğulluk olgusunun yükselişi bu bağlama yerleştirilebilir. Küreselleşme süreci ve neoliberal politikaların hegemonyası, tekil ve

¹⁰ Joachim Hirsch, *Materyalist Devlet Teorisi*, çev. Levent Bakaç (İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık, 2011), 109.

¹¹ John Urry, “Örgütlü Kapitalizmin Sonu”, içinde *Yeni Zamanlar 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Stuart Hall&Martin Jacques (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 99.

bütüncül gibi görünen yapıları dönüştürürken, ulusal devletleri de yeniden işlevlendirmekte, devlet dışı yeni kural koyucu aktörleri güçlendirmekte ve hukuki çoğulluğun çeşitli formlarda ortaya çıkışına zemin hazırlamaktadır.

Çok hukukluluk olgusunu kapitalizmin eşitsiz gelişimi ile birlikte ele aldığımızda, tıpkı kapitalist üretimin çeşitliliği gibi, hukuksal biçimler de çeşitlenir ve kapitalizm öncesi, kapitalist ya da proto kapitalist özelliklere uygun hukuksal kurumların bir ara var olabildikleri bir zemin oluşur. Siber alanda değişimini ortaya koymaya çalıştığımız hukukun da hem siber alanın özelliklerine hem de kapitalist üretimin yönüne göre biçimlendiğini belirtmek gerekir. Tıpkı kapitalizmde olduğu gibi, hukukta da eşitsiz ve bileşik gelişmenin mevcut olduğunu tartışan çalışmada Brophy, eşitsiz gelişme yasasının hukuktaki yansımasının ifadesi olarak, hukukun kapitalizme teğet değil, tam tersine ona içkin olduğunu, hukuksal gelişmenin doğrusal olmadığını, otoritenin paradoksal niteliğini ve hukukun esnekliğini vurgular.¹² Hukuk, kapitalist gelişmenin eşitsiz ve birleşik boyutlarını ılımlaştırır ve şiddetlendirir. Bu, yeni ticaret mevzuatının kapsamını ve yabancı yatırımı çevreleyen yasaları inceleyerek uluslararası düzeyde ölçülebilir; içeride ise, asgari ücret mevzuatını, hapishane nüfusunun demografisini, kemer sıkma yasalarının yaygınlığı incelenirken bu düzensizlik görülebilir.¹³ Eşitsiz gelişim prensibinin hukuka uygulanması için önerdiği adımlardan biri olan hukuk ve devletin birbirinden ayrıştırılması gerekliliği, hukuki çoğulluğun kalbindeki “merkezi devletçilik ideolojisinin reddi”yle de uyumludur. Hukuk ve devleti özdeşleştirmek, hukukun toplumsal ilişkilerin farklı düzeylerdeki işleyişini görmezden gelmeyle sonuçlanır.¹⁴ Brophy, hukuk ve devleti bir düşünmenin, devletin meşru şiddet tekeli iddiasını da sahiplenmek anlamına geleceğini, bunun da bizi şirketler, sendikalar gibi çeşitli tüzel kişiliklerin sahadaki yetki kullanımına kör edeceğini belirtir. Yapılması gereken devleti kapitalizmin gelişimi için vazgeçilmez birçok yapıdan biri olarak kabul etmektir.¹⁵ Devamında yazar hukukun yalnızca üst yapısal bir aygıt olarak değil, altyapı ilişkilerinde kökleşmiş ve esnek bir aktör olarak tanımlanması gerektiğini belirtir. Böylelikle hukukun sonuçları itibariyle çelişik gibi görünen tavır alışlarının ve farklı biçimlerin aynı tarihsel süreçte ortaya çıkışının okuması kolaylaşır. Hukukun gelişimi de doğrusal olma-

¹² Susan Dianne Brophy, “An Uneven and Combined Development Theory of Law: Initiation”, *Law and Critique* 28, sy 2 (2017): 172.

¹³ Brophy, 181.

¹⁴ Benzer bir tartışma, hukukun yapısal alanlarında da görülebilir. De Sousa Santos, “dünya sistemi içinde kapitalist toplumların yapısal haritasını” açıklarken, hukukun küresel düzeyde altı farklı yapısal alanda farklı biçimlerde işlediğini, her yapısal alanın kendine özgü hukuk biçimleri ürettiğini örneklerle belirtir. Dolayısıyla hukuksal alan, salt devlet üretimiyle sınırlandırılmayacak, birbiriyle ilişkilerinin karmaşık olduğu hukukiliklerin kümelenmesi ile oluşur. Bunlar farklı iktidar, hukuk ve bilgi biçimleri üretirler. Ayrıntılı bilgi için bkz. Boaventura De Sousa Santos, *Toward a New Legal Common Sense: Law, Globalization, And Emancipation*, 2. baskı (UK: Butterworths, 2002), 371.

¹⁵ Brophy, “An Uneven and Combined Development Theory of Law”, 183.

mış, hukuksal değişim, bir noktadan diğerine hep aynı biçimde gerçekleşmemiştir. Elbette hukukun kapitalizme teğet olmadığı, aksine içsel olduğu iddiasını da yinelemek gerekir. Tarih ötesi düzeyde hukuk, adalet, rasyonellik, özgürlük ve istikrarla yakından ilişkilidir. Bununla birlikte, pratikte hukuk esnek, koşullu ve çoğu zaman kaçamak olduğu kadar baskıcıdır. Hukuk, gelişen sosyal ilişkilerin bağlamsal özelliklerine yanıt olarak esner. Bu nedenle hukuk, sosyal zorunluluk gereği düzensiz ve birleşik bir şekilde gelişir. Dahası, hukukun esnekliği tam da sermayenin engellerini müzakere etmesine yardımcı olan esnekliktir; karşılıklı olarak pekiştirici iki düzlemde (soyut-ideolojik ve somut-tarihsel) gerçekleşen bir müzakeredir.¹⁶ Hukuksal gelişimin/değişimin doğrusal olmayan ve esnek karakteri, tarihsel süreçte kapitalist ilişkilerle kesişen ve tarihsel olarak farklılaşan kendi çelişkileri kümesine sahip olduğu anlamına gelir. Bu da devlet ve şirketler arasındaki rol değişimini ve bulanıklaşmayı, somut olarak ifade edilirse, siber alanda çok hukukluluğu, bir yandan sıkı ve sınırlara bağlı yasalarla diğer tarafta esnek, küresel/ağsal ve akışkan düzenlemelerin bir aradalığını, bir vatandaşın devletlerle ve şirketlerle ilişkilendirirken aynı anda hak sahibi ve tüketici olarak farklı hukuksal rejimlere tabi olabilmelerini açıklar.

Siber alanın hukukunun da kapitalist üretimin teknolojik temelli yöneliminde dönüştüğünü vurgulamak gerekir. Burada öne çıkan bir biçim hukuki çoğulluktur. Siber alanda çok hukukluluk, hukukun merkezîyetçi devlet kaynağına ek olarak farklı aktörlerin hukuk yaratma ve hukuk kurallarının oluşum, uygulama süreçlerinde doğrudan rol almalarını ifade eder. Siber alanın hukuku bir yandan Günther Teubner'in küresel hukuk düzenlerinin bir parçası olarak, dünya toplumunda otonom sosyal sistemlerin ortaya çıkışı ve işlevsel farklılaşma ile örneğin *lex digitalis*¹⁷ olarak görünür hale gelmiştir. Diğer yandan William Twining'in farklı coğrafi düzeylerdeki hukuk seviyelerinde¹⁸ görünürdür. Ulusötesi düzeyde, ulusal ya da bölgesel seviyenin ötesinde yer alan siber alanda, insan faaliyetlerine uygulanacak hukuk, Twining'in vurguladığı coğrafi olarak farklılaşan hukuk seviyelerinin hepsinde yer almaktadır. İnsanlığın ortak mirası; internet erişiminin evrensel bir hak olarak tanımlanması ve devletler arası ilişkilerde uluslararası; örneğin Avrupa düzeyindeki düzenlemeler açısından bölgesel, ulusal sınırlar içindeki her türlü devlet düzenlemesiyle bölgesel devlet; internet yönetişimindeki devlet dışı aktif topluluklar açısından ulusötesi; çeşitli yerel toplulukların kullanım pratikleri açısından topluluklar düzeyinde aktif bir siber alan hukukundan bahsedilebilir.¹⁹

¹⁶ Brophy, 187.

¹⁷ Gunther Teubner ve Andreas Fischer-Lescano, "Regime-Collisions: The Vain Search for Legal Unity in the Fragmentation of Global Law", *Michigan Journal of International Law* 25, sy 4 (2004): 1009-11.

¹⁸ William Twining, *General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective* (Cambridge University Press, 2009), 70.

¹⁹ Hatipoğlu Aydın, *Siber Alan ve Hukuk*, 159-60.

Siber alandaki çeşitli insan faaliyetlerini düzenleme iddiasındaki farklı hukuk-sallıklar, farklı mekânlarda inşa edildiği gibi, her birinin dayandığı temeller ve meş-ruiyet dayanakları da çeşitlilik gösterir. Çalışmanın kapsamı açısından bu mekânsal ve normatif çoğulluk hali, yapısal ve makro düzeyde hukuk düzenlerindeki etkisi yeni aktörler, aktörler arasındaki sınırların bulanıklaşması, kurumsal değişim ve bunların hukuktaki çeşitli sonuçları başlıklarında ayrıntılandırılacaktır.

II. SİBER ALANDA NORM OLUŞTURUCU YENİ AKTÖRLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GÜÇLENMESİ

Kuralları kim, hangi saiklerle yapar, bu kurallar hangi değerleri içerir/işaret eder, nasıl uygulanır ve bunların uygulama çıktıkları nelerdir sorularına cevap vermek için, siber alanda kural koyucu aktörlerin tanımlanması gerekir. Başta devlet olmak üzere, şirketler ve kullanıcılar gibi, hukuk sisteminin ya da devlet yönetiminin yabancıları olmadığı çeşitli insan toplulukları ve aktör-ağ teorisine atıfla²⁰ makineler, kod gibi cansız varlıklar, siber alanda hukukun oluşumunda etkili olan aktörlerdir. Aktörlerin çeşitliliği ve mekânsal farklılaşma küresel çapta birçok hukukluluk fenomeni orta-ya çıkarır. Her toplumsal denetimin az ya da çok hukuki olduğu kabulü²¹ ve hukuki merkezizetçilik ideolojisinin reddi²² tartışmalarından hareketle, devletler, şirketler, kullanıcılar topluluğu ve kod çeşitli biçimlerde kural koyar ve siber alanda insan davranışlarını denetler, kısıtlar, yasaklar, insanlara izin ve yetki verir.

Siber alanda kural koyucu aktörler farklı zamanlarda çeşitli açılardan tartışılmıştır. At hukuku²³, siber alanın sınırları²⁴, “kod hukuktur”²⁵ ifadesi gibi “ilk tartışmalar” göstermektedir ki, 1990’lı yılların ortalarından bu yana, siber alanın düzenlenebilir olup olmaması, kurallara tabi kılınıp kılınamayacağı, bir kurallar sistemi olacaksa kimlerin ya da nelerin kural koyucu olacağı hukukçular tarafından da ele alınmıştır.

Siber liberteryenler, devleti tek kural koyucu olarak varsayarak, daha doğ-rusu, hukuk tanımlarını devlet hukukuyla sınırlayarak, böylece özgürlükçü orta-tama düşman tüm unsurların devlet tarafından temsil edildiği²⁶ varsayımından

²⁰ Bruno Latour, *Toplumsal Yeniden Toplama: Ağ Aktör Teorisine Bir Giriş*, çev. Nüvit Bingöl (İstan-bul: Tellekt, 2021).

²¹ John Griffiths, “What is legal pluralism”, *J. Legal Pluralism & Unofficial L.* 24 (1986): 2.

²² Griffiths, 3-4.

²³ Frank H. Easterbrook, “Cyberspace and the Law of the Horse”, *University of Chicago Legal Fo-rum*, sy 207 (1996).

²⁴ David R. Johnson ve David Post, “Law and Borders: The Rise of Law in Cyberspace”, *Stanford Law Review* 48, sy 5 (1996): 1367-1402.

²⁵ Lawrence Lessig, “Code Is Law”, *Harvard Magazine*, 01 Ocak 2000, <https://www.harvardmagazine.com/2000/01/code-is-law-html>.

²⁶ Lincoln Dahlberg, “Libertarian Cyber-Utopianism and Global Digital Networks”, içinde *Globali-zation and Utopia: Critical Essays*, ed. Patrick Hayden ve Chamsy el-Ojeili (London: Palgrave Macmillan UK, 2009), 176-89.

hareketle, siber alanı da hiçbir devletin hüküm sürmediği ve süremeyeceği bir alan, adeta “Vahşi Batı”²⁷ olarak tarifleyerek, siber alanın düzenlenemezliğini ileri sürmüşlerdir²⁸. Bu iddialara karşı çıkışlar gecikmemiştir.²⁹ Özellikle siber paternalist cepheden yoğunlaşan bu itirazların en bilinenlerinden biri Lawrence Lessig’in, “kod hukuktur”³⁰ ifadesinde karşılığını bulan siber alandaki mimari tarifidir.

Lessig’e göre siber alan bağımsız ya da denetlemez bir alan veya siber liberteryenlerin iddia ettiği gibi düzenlenemez bir yer değildir. Siber alanda farklı normatif düzenler vardır ve siber alan bunların birlikte hareketiyle işler. Lessig, düzenlemeyi, davranışları kısıtlayan dört farklı ancak birbiriyle ilişkili yöntem arasındaki etkileşimlerin toplamı olarak görür.³¹ Bunlar, hukuk, toplumsal normlar, piyasa ve “mimari”dir (*architecture*).³² Ona göre siber alanı oluşturan yazılım ve donanıma gömülü talimatlardır, dolayısıyla bu mimari ve kod, güçlü bir düzenleyici görevi görmektedir.³³ Kod bir tür yasadır, çünkü insanların davranışlarını düzenler, o halde kod yazarları da yasa yapıcılar olarak düşünülebilir.³⁴ Devlet hukukuna tabi olanlar (genel eğilim olarak) diğer düzenleme yöntemlerini görmezden gelme eğilimindedir veya devlet mevzuatının doğası gereği üstün olduğuna dair inanç neticesinde, diğer düzenleme modelleri gözden kaçmaktadır.³⁵ Lessig’in bilgisayar kodunun düzenlemede oynadığı önemli rolü vurgulaması, siber alanın çok hukukluluk özelliğini açığa çıkarması açısından da önemlidir. Lessig, dört çeşit kısıt fikrini açıklarken, siber alanda çoğul ve birbirine bağlı yasal düzenlerin varlığını³⁶ kabul eder.³⁷

²⁷ Jonathan Rusch, “Cyberspace and the ‘Devil’s Hatband’”, *Seattle University Law Review* 24, sy 2 (2000): 579.

²⁸ David G. Post, “Governing Cyberspace: Law”, *Santa Clara High Technology Law Journal* 24, sy 4 (2008): 883-913; David G. Post, “The ‘Unsettled Paradox’: The Internet, The State, and the Consent of the Governed”, *Indiana Journal of Global Legal Studies* 5, sy 2 (1998): 521-43; Johnson ve Post, “Law and Borders”.

²⁹ Timothy S Wu, “Cyberspace Sovereignty?- The Internet and the International System”, *Harvard Journal of Law & Technology* 10, sy 3 (1997): 647-66; Jack Goldsmith ve Tim Wu, *Who Controls the Internet? Illusions of Borderless World* (New York: Oxford University Press, 2006); Amy Lynne Bomse, “The Dependence of Cyberspace”, *Duke Law Journal* 50, sy 6 (2001): 1717-49.

³⁰ Lawrence Lessig, *Code: And Other Laws of Cyberspace, Version 2.0*, 2. bs (New York: Basic Books, 2006).

³¹ Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Hatipoğlu Aydın, *Siber Alan ve Hukuk*, 77-82.

³² Lessig, *Code*, 121-24.

³³ Lessig, 342-44.

³⁴ Lessig, 77-79.

³⁵ Lessig, 126.

³⁶ Farklı hukuk düzenlerini doğrudan işaret eden görece erken tarihli çalışmalar için bkz. Joel R. Reidenberg, “Governing Networks and Rule-Making in Cyberspace”, *Emory Law Journal* 45 (1996): 911-30; Joel R. Reidenberg, “Lex Informatica: The Formulation of Information Policy Rules through Technology”, *Texas Law Review* 76, sy 3 (1998): 553-93.

³⁷ Lessig, *Code*, 298-301.

Lessig'in düzenleyici özellikleriyle olarak ortaya koyduğu dört kısıt, yani düzenleyici kiplikler sosyal aracılı ve ortamla ilişkili olarak ikiye ayrılır. Sosyal aracılı olanlar aynı zamanda rekabet temelli kontrol sağlar ve hukuk, piyasa ve toplumsal normlar bu gruptadır. Ortamla ilişkili yöntem, tasarım temellidir ve bu da mimaridir.³⁸ Mimarinin, yazılım, donanım, iletişim protokolleri gibi kontrol araçlarıyla siber alanda insan faaliyetini düzenlemesi, aktör-ağ teorisiyle de uyumludur. Hem insanlar hem de insan olmayan aktörlerin birbirleriyle ilişkilerinin ve etkileşimlerin sosyal davranışı nasıl etkilediği sorusuna bir cevap arayışı olarak, aktör-ağ teorisinin temel fikri, ağların nasıl oluştuğunu araştırmak ve teorileştirmek, hangi ilişkilerin var olduğunu, nasıl hareket ettiklerini, aktörlerin bir ağa nasıl dahil olduğunu, bir ağın bölümlerinin bir bütün ağı nasıl oluşturduğunu ve ağların geçici istikrarı nasıl sağladığını ya da kararsızlaştırdığını, neden bazı yeni bağlantıların ağlar oluşturabileceğini araştırmaktır. Bu teori, herhangi bir aktörün, konumu ne olursa olsun, ağdan çıkarılırsa veya ağa eklenirse, tüm ağın işleyişinin etkileneceğini varsayar.³⁹ Her ağ, aynı zamanda, kural koyma, kültür oluşturma ya da onu sürdürme gibi toplumsal işlevlere sahiptir. Burada tekrar vurgulamak gerekir ki, siber alan da ağların ağı interneti de içeren daha geniş bir ağdır, sadece teknik kapasitesiyle değerlendirilemez. Siber alana kod müdahalesi, insan olmayan aktörlerin ağlardaki değişim potansiyeline işaret eder.

Öte yandan, siber alanda insan davranışlarını düzenleyen kısıtlar ve bunları eyleyen aktörler bir arada düşünüldüğünde, teknik kontrol olarak da ifade edilebilecek kod, Lessig'in normatif düzenler olarak tanımladığı hukuk, sosyal normlar ve piyasaya benzer biçimde, belirli bir dünya görüşünün taşıyıcısıdır. Teknolojik düzenleme, teknolojik normatifik, düzenleyici yazılım, tekno-düzenleyici sistemler, tasarım olarak hukuk veya algoritmik düzenleme de denilen teknik kontrol, insanların davranışlarını, ilgili siyasi kurumların seçimlerinden ziyade tek taraflı olarak teknoloji temelinde belirlendiği bir zemini işaret eder. Siber alanla ilgili teknolojiler, belirli bir denetim biçimini kodlarken aynı zamanda maddi altyapıyı oluştururlar.⁴⁰ Dolayısıyla kodun bağımsız olduğundan ya da düzenleyicilikte "tarafsızlık" özelliğinden söz edilemez. Kod, siber alandaki farklı düzenleyici aktörlerin elinde farklı amaçlarla kullanılabilir. Kod, devletlerin elinde gözetim aracı biçiminde hem iç hem dış ilişkilerde egemenlik tesisinde belirleyici bir vasıta olarak, şirketlerin elinde veri kapitalizmi tartışmaları çerçevesinde bireysel verilerin toplanması, işlenmesi amacıyla, kullanıcılar topluluğu elinde örneğin mahremiyeti koruma ya da paylaşımı artırma mekanizmaları olarak iş görebilir.

³⁸ Andrew D. Murray, *The Regulation of Cyberspace* (Routledge, 2007), 37.

³⁹ Bill Doolin ve Alan Lowe, "To Reveal Is to Critique: Actor-Network Theory and Critical Information Systems Research", *Journal of Information Technology* 17, sy 2 (01 Haziran 2002): 69-78.

⁴⁰ Julie E. Cohen, "Cyberspace As/And Space", *Columbia Law Review* 107 (2007): 255.

Bugün siber alanın düzenlendiğinden ve bu düzenlemenin birden fazla kaynaktan ve farklı ilişki biçimlerinden beslendiğini söylemek mümkündür. Siber alanda kural koyucu aktörler şirketler, devletler ve kullanıcılar topluluğudur.⁴¹ Teknik kontrol aracı olarak da kod da bir kural koyucu olarak bu aktörlerin elinde şekillenir. Kod, kimin elindeyse onun gücünü yansıtır. İnternet yönetişimi, ağ tarafsızlığı tartışması, çok paydaşlılık söylemi, siber güvenlik tartışmaları, aktörler arasındaki farklı ilişkilerin izlenebileceği başlıklardan bazılarıdır.

Teknolojik gelişmelerin, dijitalleşmenin ve küreselleşmenin, kapitalist üretim modelinin son dönemdeki eğilimini belirleyen ana faktörlerin ve kapitalist dönüşümün hukuk alanındaki en belirgin etkilerinden biri, yeni kural koyucu aktörlerin ortaya çıkışı ve eski dönemin kurumsal yapılarının yeni dönemin kural koyucu/karar vericileri lehine dönüşümüdür. Devlet halihazırda en temel kural koyucu ve hukuk alanının dinamiklerini şekillendirme gücüne sahip aktördür. Ayrıca siber alanın fiziksel altyapısını ülke topraklarında barındırması, bu alanda faaliyet gösteren uluslararası ya da çok uluslu/ küresel şirketlerle devletlerin ilişkileri, kullanıcıların vatandaşlık durumları, devletler arası hukuksal, güvenliğe dair ve politik ilişkilerin siber alana yansımaları ve ayrıca devletlerin tarihsel süreçte hukukla özdeşleşen varlıkları ve şiddet tekeli onları siber alanda kural koyucu aktörler arasında önemli ve vazgeçilmez kılar. Ancak artık devlet mutlak kural koyucu değildir. Küresel pazar ve bilişim devrimi, yeni teknolojilerin üretkenlikte yol açtıkları önemli etkiler, şirketleri daha güçlü, devletlerden daha bağımsız ve daha denetimsiz hale getirmiştir.

Şirketler işlev, etki ve güç bakımından dijitalleşme öncesi döneme göre dönüşmüştür. Siber alanda farklı biçimlerde şirketlerden ve bunların değişik fonksiyonlarından söz etmek mümkündür. Bu tartışma bağlamında şirket, esasen sermaye hareketinin yoğunlaştığı teknolojik alanlarda faaliyet gösteren insan topluluklarıdır. Dolayısıyla şirketler, yalnızca ulusal hukuk düzenlerindeki belirli formlarla sınırlandırılmayan, siber alanla ilgili konularda faaliyet gösteren, küresel düzeyde etkilere sahip yazılım, donanım, içerik, hizmet, altyapı üreticisi kurumsal yapılardır. Ticari faaliyetleri çerçevesinde kod geliştiriciler, medya ve içerik geliştiriciler, donanım üreticileri, yazılım şirketleri, alan adı şirketleri, internet servis sağlayıcıları, telekomünikasyon şirketleri, siber güvenlik sağlayıcıları bu büyük şirketler topluluğunu oluşturur. Bunlar emeğin örgütlenmesinden beğenilerin oluşturulmasına (ve sürdürülmesine), internete erişim sağlamaktan algoritmalara, platform ekonomilerinden büyük veriye kadar gerek üretim süreçlerinde gerekse son kullanıcı nezdinde sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuksal önemli etkilere sahiptir.

Kullanıcılar topluluğu ise genelde dağınık ve kalabalık bir yapı sergiler. Bu topluluğun çekirdeği olan bireyler, kurdukları ilişkilerde farklı özellikler edinirler

⁴¹ Aktörler hakkında ayrıntılı bir tartışma için bkz. Hatipoğlu Aydın, *Siber Alan ve Hukuk*, 91-113.

ve farklı hukuksal rejimlere tabi olurlar. Ulusal sınırlar içinde vatandaş, küresel şirketlerle ilişkilerinde tüketicidirler. Siber alanda kullanıma dair çeşitli toplumsal normlar üretirler ve farklı topluluklar oluştururlar. *Netiquette* ya da ana akımdan ayrılan paylaşım modelleri buna örnek olarak gösterilebilir. Bireylerden oluşan topluluklar devlet dışı topluluklar, ICANN (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers- İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu*) gibi ulusötesi idari otoriteler, çeşitli amaçlara sahip teknolojik topluluklar, çevrimiçi platform ve örgütler ve bunların çevrimdışı alandaki etkileri, ağlar, hacker gruplardan oluşur.

Aktörlerle ilgili mutlaka belirtilmesi gereken şeylerden biri, bunlar arasında mutlak bir karşıtlık ya da sürekli bir çelişki olmadığıdır. Aktörler arasındaki iş birliği, pazarlık ve çatışma biçimli ilişkiler, hangi ihtiyaçların giderilmesine yönelik hukuksal düzenlemelerin ne düzeyde oluşturulacağını, bunların uygulanması ve etkisini yani hukukun seyrini belirlemektedir. Ayrıca bu aktörlerin alana etkileri de eşit düzeyde değildir. Örneğin devletler hâlâ en güçlü aktör olmakla birlikte, sermayenin hareket tarzından etkilenmektedir, diğer kurumsal yapıların etkisine görece daha açık bir pozisyonadadır. Kullanıcılar topluluğu odaklı etkileri ve dağınmık yapılarıyla dikkat çekmektedir. Aktörler arası kesişimler hukuk alanının dinamiklerini belirlemektedir. Hukukun dönüşümü tartışması için aralarında ilişkilere hukuk alanına yansıyan sonuçlarına bakmak gerekir.

III. DEVLET-ŞİRKET SINIRLARININ BULANIKLAŞMASI VE KURUMSAL DEĞİŞİM

Devlet ve şirketlerin rollerindeki değişim geniş ölçekte ele alınıp, örgütlü kapitalizmin tasfiyesi ve yeni zamanlarla ilişkilendirilebilir. Eski dönemin, “ekonomik girişimlerin ulus-devlet çerçevesinde yoğunlaşması, merkezileşmesi ve düzenlenmesi; Fordist ve Taylorist çizgilerde kitlesel üretim, korporatist bir sanayi ilişkileri örüntüsü, insanların ve üretimin sanayi kentlerinde coğrafi ve mekansal yoğunlaşması; kültürel modernizm”⁴² özellikleriyle biçimlendiği; işlev takası ve sınırların bulanıklaşmasının ise post-fordist dönemin ayırıcı özellikleri olduğu görülür. Ancak bunların her mekânda ya da toplumsal ilişkide aynı biçimde yaşanmadığı, belirtilen özelliklerin öne çıkan eğilimler olduğu vurgulanmalıdır. Post-fordizmi özellikle yeni teknolojilerle bağlantılandıran nitelik esnek uzmanlaşmanın yaygınlığıdır. Kumar, fordizmin standartlaştırılmış malları ucuz ve kitlesel ölçekte sağlama konusundaki muazzam başarısının, kitlesel tüketici gruplarının tükenmesiyle, yeni tüketici gruplarının kitlesel üretime uygun olmayan çeşitliliğiyle ve üretimdeki değişikliklerin hızla gerçekleştirilmesi talebiyle değiştiğini ve ölçek bakımından yeni bir üretim ve tüketim örüntüsü olarak “esnek uzmanlaşmanın” ortaya çıkışını sağladığını belirtir.⁴³ Bugün esneklik,

⁴² Krishan Kumar, *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma - Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999), 65.

⁴³ Kumar, 60.

çeşitlilik, farklılaşma, hız, akışkanlık, merkezsizleşme olguları toplumsal yapıyı karakterize ederken, aynı zamanda kapitalist üretimin belirli bir biçiminin özelliklerini yansıtır. Bu unsurların üretim ve tüketim süreçlerinde, devlette, politik hareketlerde ve elbette hukuk sistemlerindeki dönüşümdeki etkileri ayrı ayrı gözlemlenebilir ve değerlendirilebilir. Çalışmanın kapsamını aşmayacak biçimde bu etkiler şu şekilde sıralanabilir. Ekonomik alanda ulus devlet merkezli planlı girişimlerin çöküntüye uğraması, hiyerarşi yerine iletişime ağırlık verilmesi, taşeronluğun, acenteliğin artması ve evde çalışma, esnek çalışma modellerinin yaygınlaşması, post-fordist dönemin sonuçlarıdır. Politik alanda sınıf siyaseti yerine kimlik/tekil sorun odaklı toplumsal hareketlerin, ulus ötesi örgütlenmelerin artışı; ücret pazarlığının yerelleşmesi, kitle örgütlerinin dağılması, tüketici tercihlerinin ve kişiye özgü refah uygulamalarının yükselişi belirginleşmiştir. Kültürel alanda bireyciliğin desteklenmesi ve yükselişi, kitlesel politikalar yerine yaşam tarzlarına özgü hizmet talepleri, çoğulculuk ve yaşamın özelleşmesi göze çarpmaktadır.⁴⁴ Bu dönüşümde özellikle politik ve kültürel alanlardaki etkiler “sermayenin yeni kültürel mantığı” olarak tarif edilen postmodern ideolojiyle de ilişkilidir. Hall, post-fordist dönemde “öznenin” bir biçimiyle kutsanmasını, “sermayenin her toplumu ve toplumsal ilişkiyi metalaştırması ve değişim değeri yasalarına boyun eğdirerek peşi sıra her şeyi dönüştürmek üzere ‘küresel’ genişlemesi”⁴⁵ ile bağlantılı şekilde ele alır. Dolayısıyla, devlet ve şirket arasındaki sınırların bulanıklaşması ve kurumsal değişim, geniş ölçekte toplumsal değişimin bir parçasıdır. Bu sınırları oluşturan paradigmanın yerini postmodern bir eylem ve söyleme bırakması, hukuk dahil geniş bir toplumsallığın dönüşümü, “kapitalist toplumsallığın” yeni bir biçimi anlamına gelir.

Siber alanın ya da teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan yapısının kendine has özellikleri, yapısal düzeyde yeni kurumlara ve yeni ilişkilere yer açmaktadır. Manuel Castells’in oldukça erken bir tarihte kavramsallaştırdığı ağ toplumu⁴⁶, ağ yapısını öne çıkarması ve buradaki ilişkileri göstermesi açısından hukuksal dönüşüme de temel oluşturabilecek tartışmalar içermektedir. Ağ yapısı, bir yandan esnekleşmeyi ve merkezsizleşmeyi getirirken, başka alanlarda merkezileşme ve yeni kurumların oluşumu söz konusudur. Merkezileşme ve yeniden merkezileşme teknolojik ilerlemeler açısından bir örüntü olarak düşünülebilir.⁴⁷ Bir açıdan, siber alanın tarihi merkezileşme ve yeniden merkezileşme tarihidir. Yani siber alanda merkezler dağılırken, başka merkezler yeni kurallar ve talep-

⁴⁴ Kumar, 69-70.

⁴⁵ Stuart Hall, “Yeni Zamanları Anlamı”, içinde *Yeni Zamanlar 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*, Stuart Hall&Martin Jacques (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 112.

⁴⁶ Manuel Castells, *Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1. Cilt*, 2. bs (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008).

⁴⁷ Tim O’Reilly, “Why it’s too early to get excited about Web3”, *O’Reilly* (blog), Aralık 2021, <https://www.oreilly.com/radar/why-its-too-early-to-get-excited-about-web3/>.

lerle kurulmaktadır. Aynı zamanda bu yeni oluşumlar açısından kural koyuculuk ve etki gücü bakımından aktörler arası sınırlar belirsizleşmektedir. Bu bulanıklaşmanın en önemli sonuçlarından birisi, devlete özgülenmiş belirli işlevlerin devlet dışı aktörlere devredilmesi, çok hukukluluk niteliğiyle birlikte, özellikle farklı aktörlerin norm koyucular haline gelmesi ve düzenleme yapma gücünü üstlenmeleridir. Bir başka deyişle, devlet dışı sosyal yapılar, çeşitli düzenleme faaliyetlerini de yerine getirmeye başlamıştır.

Norm oluşturma gücünün artması ya da kural koyma faaliyeti, küreselleşmeyle birlikte dönüşen hukuk sisteminin bir özelliği olduğundan yalnızca siber alanda görülmez.⁴⁸ Dünya çapında standartları belirleyen bir kuruluş olan ISO, “küresel standart oluşturma etkinliğinin devlet dışı parlamentosudur”. Pek çok alanı ilgilendiren bu standartlar, “küresel mübadelenin yumuşak hukukunu (*soft law*) yaratır”.⁴⁹ Kullanıcılar topluluğunda yer alabilecek ICANN, internet teknolojisinin ulus ötesi özelliğinden doğan regülasyon boşluğunu dolduran, ABD’de kurulması ve 2016’ya kadar ABD’nin resmi olarak etkili olması sebebiyle tartışmalı olsa da görünürde devletlerden bağımsız, şirket formunda olmayan ancak internet alan adları üzerinde küresel düzeyde yetkili bir kuruluştur. “İnternet yönetişimi” modelinin kalbinde yer alan kuruluşlardan biri olan ICANN, eylem ve işlevleriyle küresel bir hukuk düzeninde seyreden yargılama gücüne örnek gösterilebilir.⁵⁰ Elbette siber alandaki teknik altyapıyı üreten, protokolleri oluşturan ve standartları belirleyen teknolojik topluluk, teknik norm koyucular olarak siber alanı düzenler.

Benzer biçimde şirketler, küresel düzeyde karar vericilere dönüşmüştür. *GAFAM* (Google-Alphabet, Amazon, Microsoft, Meta -eski Facebook-, Apple) şirketleri ya da *Big Tech*, teknolojinin gelişimi ve toplumla etkileşimi konusunda genişleyen bir etki alanına sahiptir.⁵¹ Bir yandan bu şirketler çeşitli izleme/casusluk faaliyetlerinde yer alırken, kullanıcılar nezdinde pek çok konuda karar almaktadır. Örneğin unutulma hakkının ortaya çıkışı, konuyla ilgili Avrupa Adalet Divanı kararı ve örneğin Google uygulaması sürecine bakıldığında, unutulma hakkı insan hakkı ve tüketici hakkı arasında biçimlenirken, hakkın hayata geçirilmesin-

⁴⁸ Post-fordist dönemde üretimin ve finansallaşmanın uluslararasılaşmasının özel bir görünümü olarak hukukun uluslararasılaşması için bkz. Hirsch, *Materyalist Devlet Teorisi*, 165-66. Hirsch bu bölümde özellikle hukukun gelişmesi ve uygulanmasının devletlerden kopma eğilimi gösterdiğini belirtir. Artık devletlerden bağımsız bir hukuk üretimi ön plana geçer yani farklı kural koyucular güçlenir. Bunun yanında uluslararası mahkemeler yükselirken, devletler kendi güçleri doğrultusunda bunlarla ilişkilendirir. Hukukta uluslararasılaşmanın bir diğer sonucu ise otoriter devletin güçlenmesi ve parlamentoların yetkisizleşmesidir.

⁴⁹ Keller Easterling, *Devletdışı Güç: Altyapı Mekanı ve İktidar*, çev. Şahika Tokel (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 20.

⁵⁰ Paul Schiff Berman, “The Globalization of Jurisdiction”, *University of Pennsylvania Law Review* 151, sy 2 (2002): 538-39.

⁵¹ Tactical Tech, “The GAFAM Empire”, The GAFAM empire, erişim 27 Şubat 2023, <https://gafam.theglassroom.org/>.

de şirket adeta bir yargılama mercii gibi davranmaktadır.⁵² Dolayısıyla, aktörler arasındaki farkları ortaya koyan tarihsel ve politik sınırların belirsizleşmesi, her bir aktörün diğerlerinin çeşitli işlevlerini kısmen ya da tamamen üstlenmeleridir. Bu çalışmada, devletler ve şirketler arasındaki ilişkilere odaklanarak, özellikle devletlerin şirketleşmesi ve şirketlerin devletleşmesi ele alınmıştır.

A. DEVLETLERİN ŞİRKETLEŞMESİ

Devletler ve şirketler arasındaki ilişkilerde işlev değişimi ve sınırların belirsizleşmesi, devletin değişen rolü⁵³ ya da küresel yönetim, hem devletin politik ya da “kamusal” alanının hem de ekonomik ve sosyal yaşamın “özel” alanının ve ikisi arasındaki ilişkilerin dönüşümlerini içerir. Yeni teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla, sektörde büyüyen şirketlerin yönetim mantığının devlet yönetimine sirayet etmesinin, devletlerin birer şirket gibi davranmasının teknoloji-hukuk-toplum ilişkisinde sonuçları vardır. Ancak bu dönüşüm ekonomik olduğu kadar politik ve kültürel alana da aittir.

Devletler ve şirketlerin arasında rol devri ve rollerin birbirine karışması, bunların birbirine benzeşmesi anlamına gelir. Şirketleşme ile ifade edilen, esasen sermayenin yönetim mantığının hayatın her alanında hâkim hale gelmesinin bir parçası olarak devletin hareket biçimini değiştirmesidir:

“Pek çok araştırmacı için neoliberalizm, piyasa hükümranlığını ya da devletin geri çekilmesini, küçülmesini ifade ediyor. Bence sözünü ettiğimiz bu özellikler neoliberalizmin ideolojisidir. Neoliberalizmin gerçekliği ise devletin geri çekilmesinden ziyade yeniden yapılanması ve yeniden düzenlenmesiyle ilişkilidir. Metalaşmayı teşvik eden, piyasayı destekleyen bir devlet biçiminin yapılandırılmasından söz ediyoruz. Polanyi, piyasanın doğal bir kurum olmadığını, bir kurgu olduğunu ileri sürer. Buradaki önemli nokta, piyasayı üretenin devlet olmasıdır. Öyleyse, neoliberal devlet küçülen, daralan zayıf bir devlet değildir, gücünü metalaşmayı desteklemek için kullanan güçlü bir devlet biçimidir.”⁵⁴

Bunun bir parçası devlete ait şirketlerin ve varlıkların kapsamlı bir şekilde özelleştirilmesi, sözleşmelerin kamusal alanlara hâkim kılınması ve devlete özgülmiş bir dizi faaliyetin taşeron şirketlere devredilmesidir. Aynı zamanda, görünüşte “özel” ticaret ve ekonomik faaliyet alanının daha kamusal hale geldiğini de vurgulamak gerekir. Sözde piyasaya hâkim olan şirketler, müdahaleci devlet

⁵² Hatipoğlu Aydın, *Siber Alan ve Hukuk*, 104-6.

⁵³ İkinci Dünya Savaşı sonrası giderek önem kazanan ve ulus aşırı şirketlerle uluslararası finansın menfaatleri doğrultusunda hareket eden Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, “devlet niteliği” almak üzere yapılandırılan kurumların başında gelir. Tabb, *Ahlaksız Fil-21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*, 69.

⁵⁴ Loïc Wacquant ve Aksu Akçaoğlu, “Kentsel Marjinallik ve Devletin Sağ Eli”, *İdealKent* 10, sy 26 (2019): 13.

kontrollerinde bir azalma çağrısında bulunsalar bile, faaliyetleri artan sayıda çeşitli düzenleme türüyle yönetilmektedir. Picciotto, endüstrinin ve kurumsal davranış kurallarının büyümesinin ve özel sektörün kendisi için kamu standartlarını benimsemesinin devletin küçülmesi tartışmalarında en büyük paradokslardan biri olduğu belirtir. Bunun sebebi genellikle şirket müşterilerinin, çalışanlarının ve tedarikçilerinin baskılarına yanıt olarak ve bazen yasal yükümlülüklerin getirilmesini önlemektir.⁵⁵

Kamu-özel ikiliğini devlet ve şirket biçimleriyle ifade edersek, devlet ve şirket yönetimi arasındaki en önemli farklardan biri varlık sebepleri ve dolayısıyla yararın kaynağı ve hedefidir. Şirket faaliyetinin esas amacı kârdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için yapılan tüm faaliyetlerde maliyetlerin mümkün olduğunca azaltılması esastır, bunun sonucu belirli alanlarda hizmet üretiminden ya da vergiden kaçınma, emeğin değersizleştirilmesi, metalaştırma olarak görünür.

Neoliberal politikaların neticesi olarak sadece devletler değil, bütün toplumsal kurumlar, üniversiteler, kamusal hizmetler ve diğerleri şirketler tarafından teslim alınmaktadır. Devlete özgülenmiş düzenleyici işlevler, merkezi hükümetten yarı özerk statüye sahip kamu kurumlarına veya şirketlere giderek daha fazla devredilmiştir. Bu tür kurumlar genellikle resmi olarak idarenin bir parçası değildir veya kamu hukuku ya da sözleşme gibi özel hukuk biçimleri ya da ikisinin bir karışımı tarafından belirlenen bir yetkiye sahip özel kuruluşlar olarak oluşturulabilir. Bu organların kendileri, alışlagelmiş biçimlerden daha çeşitli düzenlemeler ve teknikler uygulayabilir. Düzenlemenin karakteri, devletin yukarıdan aşağıya hiyerarşik komuta modelinden uzakta, daha akıcı, genellikle parçalanmış ve etkileşimli veya “dönüşümsel” süreçlere doğru önemli ölçüde değişmiştir. Bu hem kamusal hem de özel hukuksal biçimlerin bir karışımını ve devlet ile özel düzenlemeler arasındaki etkileşimi içerir. Bu nedenle, sözleşme gibi özel hukuka dair bir yasal form, şirketlere kamu hizmetlerini sağlama görevi verildiğinde tamamen kamu sektörü içinde hem yönetsel hem de politika hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak kullanılabilir.⁵⁶ Özelleştirmeler, yasa yapım süreçlerinde şirketlerin artan ve apaçık etkileri, ara biçimler olarak hem bağımsız hem idari otoriteler, kamusal hizmetlerin özel kişiler eliyle imtiyazlarla gördürülme usulleri, kamu kurumlarının holdingleştirilmesi, Türkiye’de Varlık Fonu yapılması bu şirketleşmenin devlet tarafındaki görünümünden bazılarıdır.

Devlet ve şirketi ya da genel ifadesiyle kamu ve özeli sürekli birbirine karşıt aktörler olarak görmemek gerektiği vurgulanmalıdır. İnternet ve siber alan hakkındaki pek çok tartışmada, sermayenin kâr odaklı hareketleri karşısında kamunun (halkın ya da bireylerin) haklarının korunması talepleri, kamu

⁵⁵ Sol Picciotto, *Regulating Global Corporate Capitalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 9.

⁵⁶ Picciotto, 11.

yararını temsil eden ya da kamusal menfaati öncelemesi gerektiği düşünülen devletler ile sermayeyi temsil eden şirketler arasında bir çekişme varmışçasına ele alınmaktadır. İnternete erişim hakkı ya da evrensel hizmet yasaları, kişisel verilerin korunması hukuku gibi pek çok alanda kamu ve özel sektörün karşı karşıya geldiği düşünülür. Bu kamu özel dikotomisinin kendisi de aslında liberal sayılıtlardan biridir.

Devletler ve şirketler arasında, korumayı üstlendikleri çıkarlar bakımından normatif alanda bir ayırım yapılabilir. Bir yandan hareket kabiliyeti ulusal sınırlar içinde oldukça fazla olup küresel hareketleri çeşitli ekonomik, politik ve jeopolitik kısıtlamalara tabi devletler “yerel” odaklar olarak, diğer yandan ulus aşırı üretimin ve ticaretin başını çeken küresel şirketler ya da küresel düzeyde ulus ötesi topluluklar, siber alanda birlikte hareket ederken, dikey ve yatay olarak bölünmüş yasal alanlar oluştururlar. Dikey parçalanma bölgeselciliğin güçleri tarafından yönetilen, kamu politikası ve yerel değerlerin korunmasına ilişkin endişeleri yansıtır. Yatay olarak kabul edilebilecek ikincisi, ticari verimliliği artırma gerekçesiyle yönlendirilir.⁵⁷ Kişisel verilerin korunması ve GDPR uygulamasında AB'nin ve üye devletlerin küresel şirketleri çeşitli yaptırımlar yoluyla yasaya uymaya zorlamaları ya da yapay zekâ konusunda yapılacak düzenlemelerin yönünü gösteren çerçeve metinlerin, diğer kutuptaki şirketlerin davranışlarını ve öz düzenleme pratiklerini hedef alarak “kamu yararını” öncelemesi, normatif ayrışmanın örnekleridir. Bu da devletler ve şirketler arasında, menfaatler açısından bir ayırma ve mutlaka bu menfaatlerin dengelenmesi gerektiğine işaret eder. Siber alanda hukuksal düzenlemelere bakıldığında, özellikle kamuoyuna yansıyan tartışmalarda, menfaatlerin taşıyıcıları olarak devlet ve şirket aktörlerinin hukuksal alanda da bir karşıtlık içindeymiş görünmesi söz konusudur.

Hem devlet ve şirketleri kesin sınırlarla ayırmak mümkün değildir, hem de bugün kullandığımız hemen her teknolojik ürünün girişimcisinin kamu (devlet) olması, aslında kamu ve özel arasındaki karşıtlığın yapay olduğunu da göstermektedir.⁵⁸ Bunlar kesin çizgilerle ayırlamayacak süreçlerdir ve tarihte tesadüfen ortaya çıkmış ya da tekil iradelere, kurumsal müdahalelere bağlı değillerdir.⁵⁹ Burada, devletin sermayeden bağımsız olarak hareket etmediği, aktörler arasındaki güç ilişkilerinin dönemsel olarak eşitsiz, farklı biçimler ve modellere yol açabileceği, siber alanda değişen hukukun dinamiklerinin de ancak aktörler arası ilişkisellikte bulunabileceği vurgulanabilir.

⁵⁷ Thomas Schultz, “Carving up the Internet: Jurisdiction, Legal Orders, and the Private/Public International Law Interface”, *European Journal of International Law* 19, sy 4 (01 Eylül 2008): 799-839.

⁵⁸ Mariana Mazzucato, *Girişimci Devlet: Kamu Sektörü-Özel Sektör Karşıtlığı Masalının Çürütülmesi*, çev. Esin Soğancılar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021) bkz. ikinci ve beşinci bölümler.

⁵⁹ Selime Güzelsarı, *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye'de Mali İdarede Yeniden Yapılanma* (SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2008).

B. ŞİRKETLERİN DEVLETLEŞMESİ

Aktörler arası ilişkilerin bulanıklaşmasının bir biçimi olarak şirketlerin devletleşmesi, devlete atfedilen bazı özelliklerin ve devletin çeşitli işlevlerinin şirketler aracılığıyla hayata geçirilmesidir. Şirketlerin farklı eylemleriyle norm koyma, “ulusal güvenlik” üzerinde söz sahipliği, devletler arası ilişkilerde gözetim teknolojilerinin geliştiricileri olma ve veri toplama ve işleme becerileri sayesinde değişen rolleri devletleşmeye örnek olarak gösterilebilir. Norm oluşturma konusunda geleceğin yıldızlarından yapay zekanın teknoloji boyutu kadar etik boyutunu da şirketler belirlemektedir. Bireylerin beğeni, davranış ve tutumları üzerindeki etkiler, hukuk düzeninin temelinde yer alan sosyal normları belirlemektedir. Hali hazırda yönetim zaten şirketlerin amaçları doğrultusunda yasa yapım süreçlerini yönetmelerine olanak sağlar. Bu süreç, ticari şirketlerin norm üretimine dikkate değer bireysel ve kolektif katılımı ile karakterize edilmektedir. Güçlü lobicilik, piyasa baskısı, kampanya talepleri, güvenliğin sağlanması ve kullanıcılarla kurulan ilişkilerde şirketler güç odağı olarak hareket ederler.

Şirketlerin norm oluşturma sürecinde aktif rol oynamaları yeni ya da sadece teknolojik alana dair bir olgu değildir. Devletin küçülmesi, belirli faaliyet alanlarından çekilmesi tartışmaları bir yandan devletler dışındaki aktörlerin teşkilatını ve nüfuzunu göz önünde bulundurma imkanını ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, bunun aynı zamanda küresel pazarın açıldığı ve başta ABD olmak üzere birçok ülkenin rekabeti ve kamusal alanın özelleştirilmesini desteklediği bir dönem olduğuna dikkat etmek önemlidir. Şirketlerin küresel yönetiminde bir aktör olarak hareket etmelerinde araçsal güç (lobicilik, kampanya ve parti finansmanı), yapısal güç (gündem belirleme gücüne olanak sağlayan sermaye akışları, öz düzenleme ve kamu-özel sektör iş birliği) ve söylemsel gücü (meşrulaştırma ve siyasi otorite) etkin olarak kullanmaları söz konusudur.⁶⁰ Şirketlerin norm üreticileri haline gelmelerinde, örneğin kamu-özel sektör ortaklıklarında, önceden devlete atfedilen düzenleyici işlevlerin yanı sıra yetkili bir rol üstlendiklerini söylemek mümkündür. Kamu-özel sektör ortaklığı, devlet dışı aktörler olarak STK'lar ve ulusötesi şirketlerin, devlet aktörleriyle birlikte yönetime dahil oldukları bir modelde yer alır. Ancak, kamusal hizmetlerin üretiminde özel sektörün uzmanlık, altyapı ve hizmetlerinden faydalanmak ile onları norm oluşturmaya yetecek kadar meşru görmek farklı şeylerdir.

Şirketlerin norm oluşturma faaliyetlerini insan hakları ihlallerinde şirketlerin yürüttükleri kampanyalar açısından değerlendiren bir çalışmadan hareketle, iletişim özgürlüğü, sansür ve ulusal güvenlik konusunda şirketlerin nasıl çalıştığına dair örnekler bulunabilir. Özellikle devletlerin kamusal çıkarı önceleyen hizmet üretiminden çekildikleri ve kamu yararı kapasitesini artırma beceri ve isteğinden uzaklaştıkları ölçüde, şirketler, kamu-özel veya özel-özel yönetim düzenleme-

⁶⁰ Doris Fuchs, *Business Power in Global Governance* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2007).

leri bağlamında norm belirleme ve norm uygulama faaliyetlerinde bulunarak, norm ihlalcilerinden kendilerini insan hakları normlarına adanmış ve hatta insan haklarını teşvik eden araçlar olarak hizmet eden aktörlere değişen bir rol üstlenmektedir.⁶¹ Deitelhoff ve Wolf, bu açıdan sorumluluğun ve sınırların bulanıklaştığını vurgularken, bu çalışmada neden baskıcı hükümetler karşısında şirketlere güvenmemek gerektiğinin gerekçeleri de bulunabilir. İlk olarak, şirketler baskıcı hükümetlerden farklıdır. Genellikle kendi faaliyet bölgelerindeki iç muhalefete veya paydaşlara baskı yapmazlar. Bunun yerine, oradaki insan hakları durumunu görmezden gelme veya hükümetin baskısından yararlanma eğilimindedirler. Gerçekten de hükümet baskısı, ucuz işgücünün mevcudiyeti, işyeri güvenliğinin düzenleyici kontrolünün olmaması, işçi sendikalarının olmaması ve benzerleri yoluyla üretim maliyetlerini düşürerek onları “ödüllendirebilir”.⁶² Şirketler ve baskıcı hükümetler arasındaki ikinci fark faaliyet alanlarıdır. Hükümetlerin aksine, şirketler piyasa ortamında faaliyet gösterirler, bu da normları ihlal eden ve normlara uyan şirketlerin genellikle aynı pazar için rakip oldukları anlamına gelir. Normlara uymaya eğimli şirketlerin, ötekilerle rekabetçi bir dezavantajda olmamak için diğerlerinin de normlara uymasını sağlamaları gerekir.⁶³ Bu döngünün neticesi şirketlerin normların oluşmasına öncülük eden aktörler haline gelmeleridir.

Şirketlerin kurumsal olarak normların oluşmasına öncülük etme stratejileri, diğerlerinden farklı seyrederek. Örneğin sivil toplum (kuruluşları), devletlerin uygulamalarını değiştirmeye çalışırken, esas olarak söylem üretme, kınama ya da lobi stratejileri yoluyla çalışırlar. Şirketler ise genellikle kendi davranışlarını değiştirerek başlarlar, böylece diğer şirketler tarafından taklit için en iyi uygulamaları sunarlar. İkinci durumda şirketler norm önerisini kamuoyunda dile getirir veya bir normu kurumsallaştırma süreci başlatmak için diğer şirketlerle, sivil toplumla, uluslararası kuruluşlar ve hatta hükümetlerle ittifaklar kurar. Benzer şekilde, şirketler kurum içi davranış kodlarını benimseyerek ve bunları tedarik zinciri yönetimine uygulayarak, ilgili normların sektöre yayılmasını destekler. Şirketler böylece norm döngüsünün erken bir aşamasına dahil olurlar ve eskiden meşru bir faaliyeti bir sorun olarak yeniden çerçevelemeye başlarlar. Tipik olarak, şirketler tarafından norm belirleme, tamamen yeni bir normun icat edilmesini değil, şirketlerin uygun kurumsal davranış için bir standart olarak bir norma yeni bağlılıklarını gerektirir. Bir norm belirli bir kabul ve kurumsallaşma düzeyine ulaşmış olsa bile, bir şirket, örneğin daha geniş bir normun içeriğini ve

⁶¹ Nicole Deitelhoff ve Klaus Dieter Wolf, “Business and human rights: How corporate norm violators become norm entrepreneurs”, içinde *The Persistent Power of Human Rights: From Commitment to Compliance*, ed. Kathryn Sikkink, Stephen C. Ropp, ve Thomas Risse, Cambridge Studies in International Relations (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 222.

⁶² Deitelhoff ve Wolf, 226.

⁶³ Deitelhoff ve Wolf, 227.

zımnî gerekliliklerini daha da belirterek normların oluşmasına öncülük edebilir. Geleneksel normlara uyan rollerinin aksine, kurumsal norm oluşturucular sadece normları kabul edip uygulamakla kalmaz, aynı zamanda iş sektörü için normlar belirler ve geliştirir. Bu nedenle şirketler, norm belirlemeye ek olarak, normların kapsamını, içeriğini ve uygulama mekanizması görevi gören prosedürleri daha da geliştirmeye de katılabilirler.⁶⁴

Genel olarak yapay zekâ olarak adlandırılan algoritmalar ve makine öğrenme sistemleri üzerine pek çok şirket çalışmalar yapmaktadır. Bu çalışmalar sanayide, son kullanıcıya yönelik hizmetlerde, ev aletlerinde, hukuk alanında, yargılamalarda, gözetim araçlarında ve benzeri alanlarda kullanılan yazılım ve donanımlara temel oluşturmaktadır. Algoritmalar, onu üretenler tarafından biçimlendirilir. Dolayısıyla bunlar tarafsız, sabit kodlar değildir, beslendikleri veriler tarafından şekillenirken, etraflarını da şekillendirirler. Milyarlarca otomatik sistem, platformlarda ve ötesinde görünür ve görünmez, ilgili ve alakasız, olası ve olası olmayanlar arasında algoritmik ayrımlar çizerek gerçekliğin sosyal inşasına zımnen katkıda bulunur.⁶⁵ Bilgi, yaşamlarımız, düşünce tarzımız algoritmaların çevresel etkisi ile dönüştürülür. Öyleyse ayrımcı verilerin ayrımcı sonuçlara yol açması muhtemeldir. Ayrımcı algoritmalar, ayrımcılığı filtrelemek için tasarlanmamış algoritmaların yanı sıra, bu sonuçları daha ayrımcı hale getirebilir.

Bu genel tartışma içinde şirket içi davranış kodlarının küresel düzeyde norm haline gelme ihtimalinin yüksekliğine bir örnek Google'dan verilebilir. 2020 yılı sonunda, yapay zekâ etiği araştırmaları alanında çalışan Timnit Gebru, Google/Alphabet tarafından geliştirilen öğrenme modeli eleştiren bir makale yayınlamaya çalışması sebebiyle, Google tarafından işten çıkarıldı. Geliştirilen dil öğrenme modelinin çevresel ve finansal maliyetlerine, verilerin içeriğine ve yanlılığına ve olası tehlikelerine işaret eden bu makalenin⁶⁶ yazılmasına bir tahammülsüzlük söz konusuydu. Öte yandan şu anda, yapay zekâ büyük ölçüde öz düzenleme yoluyla yönetilmektedir. Teknoloji devleri, öz düzenlemenin makine öğrenimi sistemleri için yasal hesap verilebilirliğe giden tek etkili yol olduğuna bizi ikna etmeye çalışmaktadır.⁶⁷ Öz düzenlemeden kasıt, yapay zekâ teknolojisini geliştiren şirketin davranış kodlarıdır. O zaman Gebru'nun kariyeri şunu söyler: Yapay zekanın çeşitli zararlarını ortaya koymakta beis görmeyen "içerdekiler" dahi bunu sürgün

⁶⁴ Deitelhoff ve Wolf, 232.

⁶⁵ Massimo Airoidi, *Machine Habitus: Toward a Sociology of Algorithms* (Cambridge; Medford, MA: Polity, 2022).

⁶⁶ "We Read the Paper That Forced Timnit Gebru out of Google. Here's What It Says.", MIT Technology Review, erişim 27 Şubat 2023, <https://www.technologyreview.com/2020/12/04/1013294/google-ai-ethics-research-paper-forced-out-timnit-gebru/>.

⁶⁷ Christopher Marsden ve Rob Nicholls, "Who Regulates Our Regulators? Regulating Social Media Platforms' Use of Artificial Intelligence to Regulate Us", SSRN Scholarly Paper (Rochester, NY, 01 Kasım 2022), 4.

riski altında yapar.⁶⁸ Mevcut teknolojilerin üretim süreçlerinde neredeyse hiçbir etkisi olmayan son kullanıcılar, dev şirketlerin insafına bırakılmıştır.

Şirketlerin insan haklarını koruyan söylemlerle nasıl ön plana çıktığına ve devletlerle farklı ilişkilene biçimlerine örneklerden biri, yine Google şirketinin ifade özgürlüğü kampanyalarını küresel düzeyde desteklemesidir. Google, birçok yönden siber savaşın ön saflarında yer almakta ve Kuzey Kore, Afganistan, Pakistan ve Burma dahil olmak üzere dünya çapında daha fazla açıklık ve erişim için çabalamaktadır. Gelişmekte olan dünyanın bazı bölgelerinde internet erişiminin genişletilmesine yardımcı olmak ve çeşitli ülkelerde sansüre karşı lobi yapmak da dahil olmak üzere yurtdışındaki çalışmaları, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın erişim (ve ifade) özgürlüğü gündemiyle yakından örtüşmektedir.⁶⁹ Bugün Google internet özgürlüğü hareketinin ön saflarında yer almaya devam etmektedir. Şirketin kurucuları ve mevcut liderliği, insanlar ve ülkeler arasındaki serbest bilgi akışının ekonomik ve politik faydalarını rutin olarak benimsemektedir. Google çalışanlarının ifade özgürlüğünü temel bir insan hakkı olarak gerçekten destekledikleri açık görünse de şirketin daha fazla küresel bağlantı kurmasının nedeninin bu olduğuna dair çok az kanıt vardır. Aslında, Google'ın pek çok ülkede yasa uygulayıcı kurumlara yasa dışı kabul edilen içeriği kısıtlamak için uyduğuna dair çok sayıda örnek de mevcuttur. Burada Google'ın ifade özgürlüğü arzusunun, küresel ticaret stratejisinin ana hedefi olduğunu söylemek mümkün değildir. Aslında şirketin hayatta kalması, giderek daha fazla insanın ücretsiz hizmetlerini kullanması için çevrimiçi olmasına bağlı olduğu basit gerçeğine dayanmaktadır.⁷⁰ Google'ın ticarileştirilmiş veri hizmetlerindeki payları küresel bir internet özgürlüğü hareketine olan desteğine bağlıdır.

Şirketlerin norm oluşturma faaliyetlerine bir başka örnek siber güvenliğin sağlanmasındaki pozisyonlarıdır. Siber güvenlikte özel aktörler, standartlar belirlemeye hem altyapılar hem de hizmetler için kimlik doğrulama ve güven mekanizmalarını belirlemeye, uzmanlık sağlamaya, yazılım, donanım geliştirmeye ve siber güvenlik riskleri ve tehditleri hakkında önemli bilgiye sahip olmalarına yardımcı oldukları için operasyonel ve teknik güvenliğin sağlanmasında temel bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, siber alanda resmi ve gayri resmi davranış kurallarını şekillendirmedeki rollerini ayrıca ele almak gerekir.⁷¹ Microsoft örneğini bu bağlamda ele alan bir çalışmada, şirketin kurumsal boyutta, uluslara-

⁶⁸ Tom Simonite, "What Really Happened When Google Ousted Timnit Gebru", *Wired*, erişim 27 Şubat 2023, <https://www.wired.com/story/google-timnit-gebru-ai-what-really-happened/>.

⁶⁹ Shawn M. Powers ve Michael Jablonski, *The Real Cyber War: The Political Economy of Internet Freedom* (University of Illinois Press, 2015), 74, <https://www.jstor.org/stable/10.5406/j.ctt130jtjf>.

⁷⁰ Powers ve Jablonski, 97.

⁷¹ Louise Marie Hurel ve Luisa Lobato, "Cyber-Norms Entrepreneurship? Understanding Microsoft's Advocacy on Cybersecurity", içinde *Governing Cyberspace: Behaviour, Power and Diplomacy*, ed. Dennis Broeders ve Bibi van den Berg (Rowman & Littlefield Publishers, 2020), 305-33.

rası ilişkiler literatürü tarafından çok ele alınmayan norm oluşturma gücü analiz edilmiştir.⁷² Bu örnekte Microsoft'un, benzer şirketlerin davranışlarını etkilemeye odaklanmak yerine, birkaç diplomatik ve bir dereceye kadar teknik politikası aracılığıyla devletlerin davranışlarını etkilemede ve kendisini uluslararası siber politika tartışmalarında ilgili bir paydaş olarak konumlandırmada rol oynamaya çalıştığı vurgulanmıştır. Yazarlar, Microsoft'un stratejisinin ulusal, bölgesel ve küresel, şirket diplomasisi (yani normların oluşmasına öncülük etme) ve küresel siber güvenlik ağlarında yer almak, teknik girişimler ve kamu-özel iş birliği gibi farklı siber güvenlik katmanlarına katılmaktan oluştuğunu belirtir. Böylece Microsoft, şimdiye kadar şirketlerin devlet yönetiminde söz sahibi olma araçlarının birden fazlası kullanılarak, siber güvenliğin sağlanmasında devletler gibi bir paydaş haline gelmiştir.

C. AKTÖRLER ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN SİBER ALANDAKİ GÖRÜNÜMLERİ

Kurumsal değişimin ve aktörler arasında sınırların belirsizleşmesinin okunabileceği alanlardan biri *internet yönetişimi*dir. Esasen yönetişim "*belirli bir siyasi topluluk adına bağlayıcı ve etkili kolektif kararlar alma işinin giderek daha az devlete ve onun kurumlarına (hukukun uygulanması da dahil) özgü bir iş olduğu ve gittikçe daha çok devlet aktörleri (değişik düzeylerde) ve toplumsal çıkar sahipleri arasında bir karar alma (ve uygulama) pazarlığı ve hem resmi hem de gayri resmi kanallarla uzlaştırma süreci olduğu düşüncesi*"dir.⁷³ Yönetişim ne biçimde ele alınırsa alınsın, "egemenlik, otorite, anayasallık ve bir kamu bürokrasisi aracılığıyla uygulanan kişisel olmayan iktidar fikirleri etrafında biçimlenen geleneksel devlet hakimiyetine açık bir meydan okumadır"⁷⁴ İnternet yönetişimi, aktörlerin eşit olduğu varsayımını içermekle birlikte, aslında aktörler arası ilişkilerde güç meselesi oynak ve değişkendir. Tekellerin korunması, piyasalarda denge sağlama amacı ve kâr oranlarının yükseltilmesi hedefi, aynı zamanda farklı konjonktürel ve politik kararların temelinde yatan faktörlerdir. Kâr odaklı olduğu sürece aktörlerin arasındaki ilişkiler, kimin gücünün kime yeteceği ya da düzenlemelerin gücüne göre değişir. İddia edildiği gibi taraflar eşit değildir ve bu çok taraflılık söylemi, eşitsizliklerin sürmesi için rıza temelli hegemonya inşasına hizmet eder.⁷⁵ İnternet yönetişimi söz konusu olduğunda, çok paydaşlı süreçler, mevcut güç düzenlemelerine gömülü derin ve sistematik ekonomik ve politik gündemi maskeleymektedir.

İnternet yönetişim modelinde özel araçlar, faaliyet gösterdikleri alandaki kısıtlayıcı düzenlemelere tabi olarak tasarım ve yönetim yaklaşımları ve hizmet

⁷² Louise Marie Hurel ve Luisa Cruz Lobato, "Unpacking cyber norms: private companies as norm entrepreneurs", *Journal of Cyber Policy* 3, sy 1 (02 Ocak 2018): 61-76.

⁷³ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Neşet Kutluğ ve Burcu Erdoğan (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2011), 252.

⁷⁴ Pierson, 252 vd.

⁷⁵ Hatipoğlu Aydın, *Siber Alan ve Hukuk*, 298.

şartları aracılığıyla gizlilik, konuşma ve güvenlik koşulları hakkında kararlar alırlar. Devletler, güvenlik sorunları, siber suç stratejisi, gizlilik çerçeveleri ve fikri mülkiyet haklarının uygulanmasına kadar pek çok siber politika alanı üzerinde yetkiye sahiptir. Devletler ayrıca hem teknik mimariyi hem de hakları derinden etkileyen sansür, yaygın gözetim, engelleme ve filtreleme ve veri yerelleştirmeyi meşrulaştıran yasalar oluşturma yoluyla siber yönetişimi yürürlüğe koyar. Siber alanı kimlerin ya da nelerin yönetmesi gerektiği tartışması ağları çalışır durumda tutmak için gerekli yüzlerce teknik koordinasyon alanını görmek zorundadır. İnternet yönetişiminde yer alan şirketler, devletler ve bazen sivil toplum arasındaki dağınık güçler dengesi, bir yandan interneti açık tutup, yeniliklere ve yeni haklara alan açarken, çeşitli şekillerde özel güçlerin ve devlet iktidarlarının denetlenmesine hizmet eder.⁷⁶ Ancak bu denetimin etkisinin değişen güçler dengesine bağlı olması stabil olmayan bir zemin yaratırken, kısıp seslerin duyulmamasına ve hatta bastırılmasına da sebep olur. Örneğin, kullanıcılar topluluğu açısından bakıldığında, ana akım dışında kalan medya, radikal teknoloji kolektifleri ve alternatif internet servis sağlayıcıları gibi sivil toplum grupları, çok katmanlı internet yönetişim sürecine önemli katılımcılar değildir. Oysa bu gruplar, çevrimiçi altyapı ve hizmetlerin geliştirilmesinde inovasyona katkıda bulunur ve politika değişikliklerinden çeşitli düzeylerde etkilenirler. Bu ve diğer çok paydaşlı süreçlerin ve grupların varlığıyla yaratılan meşruiyet perdesi, mevcut süreçlerde marjinalleşmiş grupların güvenilir bir şekilde konuşmasını zorlaştırır.⁷⁷

Kurumsal değişim ve sınırların belirsizleşmesi konusunda bir başka örnek *gözetimin ticarileşmesidir*. Özellikle gözetleme teknolojilerinin uluslararası ticareti ve gözetleme konusunda devletler ve şirketlerin iş birliği, vatandaşların özel hayatlarının hükümetler ve şirketler tarafından istila edilmesi anlamına gelmektedir. Sosyal kontrol aracı olarak gözetimin kâr elde etmenin bir biçimi haline gelmesi gözetleme kapitalizmi ile kavramsallaştırılmıştır.⁷⁸ Hem gözetim teknolojilerinin hem de bunları geliştiren veya kullanan şirketlerin çoğalması, hükümetlere özel aktörlerle gizlice iş birliği yapmaları ve şirketlere verilerimizden para kazanmaları için daha fazla fırsat sunmaktadır. Özel ve kamusal alanlar arasındaki çizgilerin bulanıklaştırılması ve gözetimin normalleştirilmesi sonucu, gözetimin taşeronlaştırılması genellikle hükümetlerin günlük hayata müdahalelerini şiddetlendirme ve temel özgürlükleri baltalama tehlikesi taşır. Hem de veriler şirketlerin elinde işlenmeye devam eder. Örneğin NSA'nın PRISM gözetim programı, kamu-özel iş birliğinin bir biçimidir.

⁷⁶ Laura DeNardis, *The Internet in Everything: Freedom and Security in a World with No Off Switch* (New Haven, CT: Yale University Press, 2020), 195-96.

⁷⁷ Powers ve Jablonski, *The Real Cyber War*, 153.

⁷⁸ Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (New York: PublicAffairs, 2019).

Bu dönüşümün bir parçası, yani devlet ve şirket işlevlerinin iç içe geçmesinin bir biçimini *şirketlerin devletler arası ilişkilerdeki rollerinde* de izleyebiliriz. Ulus ötesi şirketlerin yeniden ulusun emrine verilmesi, farklı ülkelerden özel sektör şirketleri arasındaki rekabetin doğası gereği jeopolitik olmasının bir sonucudur. Her dönem farklı şirket ve devletlerin öznesi olduğu bu ilişkilerde örneğin “Huawei’in pazar payı kazandığı yerde, Çin’in etkisi ve erişimi de artmaktadır.” Bilgi teknolojisi şirketlerinin ulusal ekonomiler ve güvenlikteki ayrılmaz rolü göz önüne alındığında, özel sektörün kilit unsurlarının kapitalist devletler arası ilişkilerde kullanılması eğilimi öne çıkmaktadır.⁷⁹ 2021 yılında ABD’de Biden yönetimi, birkaç Çinli şirketin, donanımları ulusal güvenlik tehdidi olarak kabul edildiğinden, ağ lisanslarının yetkilendirilmesini engellemek için bir yasa imzalamıştır. 2022’nin sonlarına doğru FCC, bu kararı uyguladığını açıklamıştır. Bu bazı Çinli şirketlerin bazı ekipmanlarının ABD’de satılamayacağı gelmektedir. FCC (*Federal Communications Commission*) bu yeni kuralları, Amerikan halkını telekomünikasyonla ilgili ulusal güvenlik tehditlerinden korumak için devam eden eylemlerinin önemli bir parçası olarak tanımlamaktadır.⁸⁰ Benzer bir örnek TikTok uygulamasının sahibi ByteDance şirketinin Çin ve ABD arasındaki ticari ve teknolojik savaşın arasında kalmasıdır. Hindistan’da yasaklanan, ABD ve Avustralya’da yasaklanması tartışılan ve AB Komisyonunda çalışanların resmi cep telefonlarından silinmesinin istendiği uygulama, topladığı verilerle tartışma konusudur. Karşıtları TikTok’un verileri toplayarak Çin yönetimine verdiğini, bunun da önemli bir güvenlik ihlali oluşturacağını vurgularken, şirket, uygulamayla kullanıcı gizliliğini ihlal ettiği, yanlış bilgi manipülasyonu yaptığı iddiasıyla eleştirilmektedir. TikTok örneği devlet ve şirketlerin arasındaki iş birliği ve rekabetin iç içe geçmiş halinin bir örneği olarak düşünülebilir. Devletler arası ticari ve teknolojik rekabet ve güvenlik gerilimleri şirketler aracılığıyla da yürütülmektedir.

IV. AKTÖRLER ARASI İLİŞKİLERİN HUKUKA ETKİLERİ

Devletler ve şirketlerin dijital alandaki faaliyetleri ve hareket tercihlerinin belirli sonuçları vardır. Bu genel olarak sermaye mantığının hayatın her alanında hâkim hale gelmesi olarak ifade edilebilir. Dijitalleşme, uzun süredir mevcut olan “şirketlerin amaçlarının ve kaygılarının bir bütün olarak toplumun amaçları ve kaygılarıyla özdeş olduğu”⁸¹ fikrinin yaygınlaşmasına katkıda bulunur. Dijitalleşme, şirketlerin sunduğu evrensel dili, özelleştirilmiş ürünlerle birleştirme potansiyeli nedeniyle, eğlence ve bilgileri ölçme ve izleme, paketleme ve yeniden

⁷⁹ Powers ve Jablonski, *The Real Cyber War*, 73.

⁸⁰ “FCC Bans Telecom and Video Surveillance Gear from Huawei, ZTE and Other Chinese Companies”, Engadget, erişim 27 Şubat 2023, <https://www.engadget.com/fcc-officially-bans-telecom-and-video-surveillance-gear-from-several-chinese-companies-003040729.html>.

⁸¹ Tabb, *Ahlaksız Fil- 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*, 213.

paketleme fırsatlarını genişleterek içeriğin metalaştırılmasını genişletir. İçeriğin metalaşması, tüm yaşamın metalaşmasının yalnızca bir parçasıdır:

“Kapitalist büyüme, toplumsal ilişkileri değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda, tüketici, yurttaş ya da işçi olarak halkın üzerinde sermayenin tahakkümünü artırma eğilimindedir. Satış baskısıyla toplumsal hayatı metalaşmaya zorlar. Daha fazla şeye sahip olmaktan daha fazla tatmin duygusu gelir, statü gerekleri, öz-saygının zorlamaları, yeni şeylere sahip olmaya kışkırtır. Servetin eşitsiz dağılımı kıskançlık uyandırmakla kalmaz, sahip olanlara, siyasi nüfuz için gerekli maddi temeli, devlet kararlarını ve kamuoyu gündemini belirlemek için de gerekli gücü verir. Teknolojik tercihler, işçileri daha etkili denetlemek, satışları ve zenginlik birikimini artırmak arzularından masum değildir.”⁸²

A. YENİ DÜZENLEME BİÇİMLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Dijital teknolojilerin lokomotiflik ettiği üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerine sermaye mantığının hâkim olmasının, hemen her faaliyete rengini vermesinin pratik sonuçları vardır. Her şeyden önce yeni aktörler ve bunlar arasındaki ilişkiler, yeni düzenleme biçimlerinin de ortaya çıkmasına yol açar. Neoliberal dönemin körüklediği “soft law”, esneklik, tahkim/arabuluculuk gibi düzenleme ve usullerin siber alanda sözleşmelerle ve kodla öncelendiği görülebilir. Belirli süreçlerde oluşan klasik düzenlemelerin yerini daha esnek biçimli sözleşmeler ya da kod almaktadır. Biçim, aynı zamanda özü de yansıtır. Bu biçim, yukarıda değinildiği gibi, kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun şekilde esneyebilen hukuka içkindir.

Siber alandaki faaliyetler, özel hukuk, sözleşme ve kod temelli dijitallik yasaları, küresel dijital kapitalizmin bir işlevidir. Siber alanda özel ticari girişimler, dijital ekosistemin en önemli itici gücü olmasa da önemli unsurlarıdır. Bunlar piyasa faaliyetleri olarak algılanır ve buna göre düzenlenir. Bu nedenle, “piyasa başarısızlığı”, “bilgi asimetrisi” veya “rekabetin kısıtlanması veya çarpıtılması” durumlarında yasal müdahale uygun kabul edilir. Fikri mülkiyet, veri koruma, tüketici sözleşmesi ve finansal piyasa kanunlarına yapılan katkılarda yasal meselelerin bu şekilde ekonomikleştirilmesi söz konusudur.⁸³

B. HESAP VERİLEBİLİRLİĞİN ESNEMESİ

Esneklik, yumuşak hukuk, sözleşme ve kod temelli düzenlemelerin yaygınlaşması da ister istemez dağınıklık yaratır ve bu da bir hesap verme problemi demektir. Siber alanı düzenleyen, bu alandaki farklı işlemler hakkında söz ve yetki

⁸² Tabb, 25.

⁸³ Matthias C. Kettmann ve Alexander Peukert, “Conclusion: The Law of Global Digitality: Findings and Future Research”, içinde *The Law of Global Digitality*, ed. Matthias C. Kettmann, Alexander Peukert, ve Indra Spiecker gen. Döhmman (Routledge, 2022), 253.

sahibi olan pek çok devlet kaynaklı, devlet dışı kurumsal yapının varlığı, aktörlerin birbirine karşı sorumsuzluğuna ve bireyler açısından hesap verme mekanizmalarının işlevsizleşmesine yol açar. Tarihsel süreç içinde askeri-sanayi iş birliğinden bilgi-sanayi iş birliğine giden sürecin değerlendirildiği bir çalışmada, tıpkı askeri-sanayi iş birliğinde olduğu gibi sanayi ve hükümet arasındaki ilişkinin uzun vadeli, olumsuz sonuçları sonuçlarının ekonomik ve politik alanda görünürlüğü vurgulanmıştır. Bu olumsuzluklar devam eden sanayi-devlet bağımlılığının olası sonuçlarını da ön plana çıkarmak için öğreticidir: Denetimin, hesap verilebilirliğin, endüstrinin canlılığının ve rekabet gücünün zayıflaması.⁸⁴ Hukuk alanında da hukuk devleti ile özdeşleştirilen anayasal ilkelerin aşındığı ve hukuki uyumsuzluklara uygulanması gereken belirlilik, öngörülebilirlik, hesap verilebilirlik gibi ilkelerin bulanıklaştığı, hukuk devleti ile amaçlanan birtakım ideallerden uzaklaştığı söylenebilir.⁸⁵ Kuralızsızlık, esneklik, uygulamada insan hakları gibi köklü taleplerin parçalanışı ya da altının boşaltılmasının, kullanıcılar ve müşterekler aleyhine uygulamalar sermayenin kural koymaktaki başarısının ve sosyal hayata etki eden kurallara sermayenin daha da çok işleminin göstergeleridir.

Hesap verilebilirlik, öngörülebilirlik ve denetim, teknolojinin gelişim hızı karşısında zaten zayıflamıştır. Kişisel verilerin korunması hakkında ulusal/bölgesel ya da küresel düzeydeki hukuksal düzenlemelerin etkinliği problemi bu hızdan kaynaklıdır. Şimdiye kadar toplanan verilerin yanında, şirketler her defasında veri toplamanın yeni ve “yasal” bir yolunu bulmaktadır. Buradaki yasallık, mevcut yasal düzenlemelerin olmayışından yani yasayı ihlal etmediğinden kaynaklandığı gibi, verilerin aktüel ve potansiyel kârı karşısında cüz’i yaptırımların uygulanmasından da kaynaklanır.

Aynı zamanda, örneğin, gözetim kapitalistleri, düzenleyici devletle etkileşimlerinde, fiili gözetimi kendi kendini düzenleme ve kendi kendini sertifikalandırma lehine marjinalleştiren düzenleyici etkileşim biçimlerini teşvik etmişlerdir.⁸⁶ Böylece yasanın ya da hukuksal düzenlemelerin kendisi, şirketlerin menfaatine çalışır hale gelmiştir.

C. KULLANICILARIN TÜKETİCİLEŞMESİ

Siber alan zaten bir hiper düzenleme alanıdır. Bir kullanıcı neredeyse en ufak çevrimiçi veya çevrimdışı faaliyetinde, ulusal, uluslararası, küresel düzeyde pek çok düzenlemeyle muhatap olmaktadır.⁸⁷ Sürekli sözleşmelere onay vermek, kişi-

⁸⁴ Powers ve Jablonski, *The Real Cyber War*, 73.

⁸⁵ Mehmet Tevfik Özcan, “Küreselleşme Sonrası Hukuk Devleti: Mit mi? Gerçeklik mi?”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası* 71, sy 1 (2013): 963-1002.

⁸⁶ Julie E. Cohen, “Review of Zuboff’s the Age of Surveillance Capitalism”, *Surveillance & Society* 17, sy 1/2 (31 Mart 2019): 240-45.

⁸⁷ Dan Jerker B. Svantesson, *Solving the Internet Jurisdiction Puzzle* (Oxford; New York: Oxford University Press, 2017), 105-6.

sel verilen nasıl işleneceği hakkında kafa yormak, içeriğe yapılan içerik üreticisi, dağıtımçı şirket, devlet, İSS (internet servis sağlayıcı) ve benzeri müdahalelerle muhatap olmak siber alanda faaliyet gösteren birey için kaçınılmazdır. Tüm bu süreçlerde, bu hizmetlerin özelleştirilmesi ya da en başından itibaren özel sektör aracılığıyla verilmesinin de sonucu olarak, vatandaşlığın tarihsel kazanımlarıyla güçlenmiş birey, yalnızlaşmakta ve sözleşmeler ya da kod yoluyla doğrudan şirketlerle ilişkilenebilmektedir. Kod, Lessig'in mimari tartışmasında olduğu gibi, hangi hizmete, kimin, hangi düzeyde erişebileceğini belirler (örneğin hangi bilgiye erişebileceğimiz şirketler tarafından, reklam verenlerin gücüne göre değişir, ya da çeşitli filtreler ve standartlarla siber alandaki faaliyetlerimiz biçimlenir). Sözleşmeler, genellikle ulusal hukuk sistemlerinin somut denetiminden uzakta, özellikle hizmetlerin ücretli ya da ücretsiz sunumunda, hangi veriyi paylaşacağımızdan alacağımız hizmetin içeriğine dair pek çok konuda rızayı inşa eder. Sözleşmelerle düzenlenen birey ve şirket ilişkisi, sadece hizmet alan ve veren tarafların hak ve yükümlülüklerini değil, ifade özgürlüğünden erişim hakkına pek çok alanı düzenlemektedir. Özellikle, barındırdığı kamusal menfaatlere⁸⁸ rağmen bir özel hukuk ilişkisi olan tüketici hukukunun⁸⁹ ağırlığının artması bunun bir göstergesidir. Tüketici hakları yeniden tanımlanırken “enformasyon teknolojisi, şirketlere karlı bulmadıkları müşterilere ya da potansiyel müşterilere karşı ayrımcılık uygulama olanağı sağlar.”⁹⁰ Varlıklı müşteriler daha kaliteli hizmete kolay yoldan ulaşabilir. Bu da eşitsizliğin bir biçimi olan dijital bölünmenin parçası olarak düşünülebilir. Ayrıca usul kuralları ile yapılandırılan kurumsal süreçlerde, “varlıklılar”, öne çıkma eğilimindedirler, tesadüfi oyuncuların aksine aşına oyuncuların oyun içinde kalmak için ek kaynakları vardır.⁹¹ Dolayısıyla aşına oyuncular olan şirketler karşısında bireyler, maddi açıdan olduğu kadar usul açısından daha zayıf bir pozisyona mahkumdur.

D. HAKLAR VE HUKUKSAL KAVRAMLARA DAİR ANLAYIŞTA DÖNÜŞÜM

Hak sahipliğinden tüketiciye, hukuk düzeninde kullanıcıların tabi kılındığı kurallardaki değişim yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda esasa dairdir. Bireyler hak sahibi yerine tüketiciler haline gelirken, hakların da içeriği değişmiştir. Nihayetinde dijitalleşme, hak anlayışındaki dönüşüme sebep olmaktadır. Sürekli değişen güç dengeleri ve farklılaşan talepler, tıpkı yönetimimde olduğu gibi, or-

⁸⁸ Rory Van Loo, “The Public Stakes of Consumer Law: The Environment, the Economy, Health, Disinformation, and Beyond”, SSRN Scholarly Paper (Rochester, NY, 21 Aralık 2022), <https://papers.ssrn.com/abstract=4308960>.

⁸⁹ Christopher G. Bradley, “The Challenge of Globalized Online Commerce for U.S. Contract and Consumer Law”, içinde *The Law of Global Digitality*, ed. Matthias C. Kettemann, Alexander Peukert, ve Indra Spiecker gen. Döhmman (Routledge, 2022), 125-43.

⁹⁰ Tabb, *Ahlaksız Fil- 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*, 204.

⁹¹ Marc Galanter, Robert W. Gordon, ve Shauhin A. Talesh, *Why the Haves Come Out Ahead: The Classic Essay and New Observations* (New Orleans: Quid Pro, LLC, 2014).

tada dolaşan bazı ifadelerin ya da hukuksal kavramların da sorgulanmasına yol açar. İfade özgürlüğü, evrensel hizmet, bireysel özgürlükler, güvenlik, mahremiyet, kişilik hakkı gibi hukuk düzeni tarafından korunan kurumlar ve kavramların ya da ortak mülkiyet, yaratıcılığın korunması, insanlığın ilerlemesi gibi sosyal hedeflerin, içerikleri sabit değildir ve güç dengelerindeki değişime göre farklılaşır. Bu da kavramlar ve kurumsal yapıların içinin boşalmasına ve kamusal taleplerin altının oyulmasına yol açmaktadır. Örneğin internet özgürlüğü ne bir tespit olarak ne de ulaşılması istenen ideal olarak gerçekçidir. DeNardis, “özgür internet” fikrinin teknik ve felsefi köklerinden başlayarak, altyapı tekniği ve bunların sahipliği, ABD dış politikası, şirket menfaatleri, ağ tarafsızlığı ve çok taraflı yönetim açısından internetin özgür olup olmadığını değerlendirip, özgürlük ve “ifade”nin gerçek dünyadaki yansımalarını ele alır ve özgür internet fikrinin bir oksimoron olduğunu vurgular.⁹²

Benzer bir şekilde, Cohen’in belirttiği gibi, teknoloji firmaları önceden var olan ifade özgürlüğü gibi hakları olanaksızlaştırırken, bir yandan bu hakların anlaşılma şeklini değiştirmek için çalışmaktadır. Ticari faaliyetleri için daha geniş kapsam ararken, kamusal alan metaforu bir fikir zemini olarak kullanılır, ancak halkın platform tabanlı, kitlesel olarak aracılık edilen ortamın veri odaklı manipülasyonu hakkında öğrendiği ve öğrenmeye devam ettiği her şeyin ışığında, bu metafor giderek gerçekle ve hakkın içeriğiyle daha fazla uyumsuz hale gelmektedir. Gözetim kapitalistleri, bu tür manipülasyonu haklı çıkararak yeni bir metaforik çerçeve geliştirip uygulamışlardır. Siber alan, kullanıcılar üzerinde davranışçı deneylerin sıradan ve beklenen olduğuna dair hakikatin üretimi için depolitize edilmiş, kendi kendini düzenleyen bir bilgi laboratuvarı olarak anlatılır. Bu kavrayışın amacı, yasayı dolanmak değil, dokunulmazlık bölgeleri yaratmaktır. Böylece gözetim kapitalistleri lehine değişen bir yasallık anlayışı oluşur.⁹³ Şirketler bir yandan kendi kurallarını koyarken, diğer yandan mevcut kuralların şekil ve içeriğine müdahale etmektedir. Örneğin sosyal medyadan faydalanmanın bedelli veri toplanmasına rıza göstermektir, oysa bu pek çok açıdan kişilik haklarını ihlal etmektedir, sonucunda mahremiyet tanımı şirket hareketlerine göre değişir. Devletler çeşitli sansürleme araçlarıyla örneğin bilgi edinme hakkını ve ifade özgürlüğünü ihlal ederler. Ama şirketler de bilgi üretim ve dağıtım imparatorluklarında “ifade”yi manipülasyonla kendi çıkarları doğrultusunda belirleyerek bu hakları çoktan ihlal etmiş olurlar. Çevrimiçi iletişimin kontrolünün temelini oluşturan şirketler, içeriğe yönelik ayrımcılık yaparak aslında eleştirel sesleri ve uygulamaları baskılar.⁹⁴ Böylece ifade özgürlüğünün korunması mevzuatı, şirketlerin kural koyucu faaliyetleriyle işlevsizleşmektedir. Şirketler, devletlerin içerik

⁹² DeNardis, *The Internet in Everything*, 163-87.

⁹³ Cohen, “Review of Zuboff’s the Age of Surveillance Capitalism”, 242.

⁹⁴ Lincoln Dahlberg, “Cyber-Publics and the Corporate Control of Online Communication”, *Javnost - The Public* 11, sy 3 (01 Ocak 2004): 77-92.

kaldırma taleplerinin uygulanmasında doğrudan muhatap oldukları için de neyin ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirileceğinin koşullarını belirleme gücüne sahiptirler.⁹⁵ Benzer şekilde internete erişim hakkı bir insan hakkı olarak tartışılabilir. Benzer şekilde devletin güvenlik talepleri arasında kalmıştır.⁹⁶ Devlet ve şirket ilişkilerinin siber alandaki biçimlerine bakarak, ne siber alanın, kendi kendine var olan, bağımsız ve düzenlenemez bir alan olduğu, ne de ifade özgürlüğü gibi hakların ihlalcilerinin sadece devletler olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Siber alanda hukukun oluşum ve değişim dinamikleri sosyo-hukuki bir perspektiften ele alınabilir. Siber alanda kural koyucu farklı aktörler vardır. Devletler, şirket, kullanıcılar topluluğu ve kod bu aktörlerdir. Hukuk ise bu aktörler arasındaki iş birliği, pazarlık ve çatışma ilişkileriyle oluşur. Siber alanın hukuku küresel düzeyde cereyan eden ve çok hukuklu bir yapıdır. Küresellik özelliği, alanda uygulanacak hukukun ulusal, bölgesel ve devletlerarası bir çerçeveye sınırlandırılmasını ifade eder. Hem sosyal ve kültürel sınırları hem de bölgesel yargı yetkileri ve ulusal ve uluslararası hukuk düzenlerinin ötesine geçen bir yapı söz konusudur. Bununla bağlantılı bir diğer özellik olan çok hukukluluk, farklı normatif düzenlere ve farklı kural koyuculara referans verir. İşte devletler ve şirketler, kullanıcılar topluluğu ve kod siber alanda uygulanan normların oluşturucusu ve yürütücüsüdür. Kural koyuculuk özelliklerinin hukuki çoğulluk tartışmalarıyla birlikte düşünülmesi gerekir. O halde siber alanda, geleneksel devlet hukuku dışında, insan davranışlarını çeşitli yaptırımlar yoluyla düzenleyen normatif sistemler vardır.

Devletler ve şirketler, siber alanda hukuka rengini veren en güçlü aktörlerdir. Bu da mevcut kuralların uygulanması ve yeni kuralların oluşturulmasında devletler ve şirketler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesini gerektirir. Siber alanda aktörlerin işlev ve rollerinin değişmesi ve bunlar arasındaki sınırların bulanıklaşması, özellikle normları oluşturan ve uygulayan devletler ve şirketler arasında oldukça belirgindir. Esasen sermayenin hareket tarzının toplumsal ilişkilere nüfuz etmesini, devletlerin şirketleşmesi ve şirketlerin devletleşmesinde de izleyebiliriz. Devletlerin şirketleşmesi, sermayenin hareket tarzının ilişkisel bir form olan devleti biçimlendirmesi, devletlerin şirketler gibi yönetilmesi, devlet gücünün metalaşmayı desteklemek için kullanılması anlamına gelir. Şirketlerin devletleşmesi ise, devlete atfedilen özellikle norm oluşturma gücü gibi özelliklerle şirketlerin donatılmasıdır. Şirketler oldukça farklı biçimlerde norm oluşturur ve siber alanda insan davranışına müdahale ederler, devletler arası ilişkilerde kilit pozisyonlar alırlar.

⁹⁵ Jack M. Balkin, "The Future of Free Expression in a Digital Age", *Pepperdine Law Review* 36 (2009): 298.

⁹⁶ Duygu Hatipoğlu Aydın, "Bir İnsan Hakkı Olarak İnternet", içinde *Prof. Dr. Adnan Güriz'e Armağan*, ed. Saim Üye vd. (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2016), 141-54.

Aktörler arası sınırların bulanıklaşması ve rol değişiminin hukuk alanına da etkileri söz konusudur. Hesap verilebilirliğin ve denetimin azalması, kuralsızlık, kamusal menfaatler yerine sermayenin çıkarlarının öncelenmesi, sermaye hareketine esneklik kazandıran esneklik ve özelleştirme uygulamaları, uygulamalar, sözleşmelerin ve kodun temel hukuki ilişki birimi haline gelmesi, bireylerin hak sahibi vatandaşlar yerine tüketicilere dönüşmesi ve hak anlayışındaki dönüşümler, bu etkilerin bir kısmıdır.

Devletler ve şirketlerin dönüşlü ilişkisinde şekillenen siber alan ve hukuk, teknolojik gelişmeler ve sermaye hareketleri doğrultusunda, kullanıcılar aleyhine sürekli yeniden kurulmaktadır. Başlangıçta belirtildiği gibi, siber alanda hukukun kimin ve hangi değerlerin lehine işleyeceği problemi, mevcut durumun ilişkisel bir analiziyle başlamalıdır. Görünen o ki, siber alan, sermaye lehine hareketlerin hegemonyasında biçimlenmektedir. Bugün çevrimiçi faaliyetlerde bulunan bireyler, topluluklar, alternatif ve eleştirel bilgi üreten çevrimiçi ağlar, sivil toplum kuruluşları, çevrimiçi komüniteler, hacker grupları, siber alanda çekirdek protokollerin ve uygulamaların tasarımcıları ve yaratıcıları olan çeşitli teknik topluluklar, değer üreten, verileri kullanılan, hizmetleri alan/kullanılardan oluşan geniş, örgütsüz ve parçalı kullanıcılar topluluğu, devletlerin ve şirketlerin karşısında pazarlık ve çatışma gücünü önemli ölçüde yitirmiştir. Gücü yeniden toplamanın, söz sahibi olmanın, karar verici hale gelmenin ve teknolojinin taraflı ve olumsuz kullanımlarına karşı korunmanın yolu, kullanıcılar lehine, metalaşma karşıtı, özgürlük ve eşitliği sağlayabilecek talepler üzerine inşa edilen bir hukuktan geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Airoidi, Massimo. *Machine Habitus: Toward a Sociology of Algorithms*. Cambridge; Medford, MA: Polity, 2022.
- Aydın, Mustafa Berkay. “Dijital Sosyoloji Üzerine Notlar”. İçinde *Dijital Sosyoloji Çalışmaları*, editör Aslıhan Zinderen, 1-18. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2021.
- Balkin, Jack M. “The Future of Free Expression in a Digital Age”. *Pepperdin Law Review* 36 (2009): 427-44.
- Berman, Paul Schiff. “Introduction”. İçinde *Law and Society Approaches to Cyberspace*, editör Paul Schiff Berman, xi-xxvi. Ashgate Pub Ltd, 2007.
- . “The Globalization of Jurisdiction”. *University of Pennsylvania Law Review* 151, sy 2 (2002): 311-45.
- Bomse, Amy Lynne. “The Dependence of Cyberspace”. *Duke Law Journal* 50, sy 6 (2001): 1717-49. <https://doi.org/10.2307/1373046>.
- Bradley, Christopher G. “The Challenge of Globalized Online Commerce for U.S. Contract and Consumer Law”. İçinde *The Law of Global Digitality*, editör Matthias C. Kettmann, Alexander Peukert, ve Indra Spiecker gen. Döhmman, 125-43. Routledge, 2022.
- Brophy, Susan Dianne. “An Uneven and Combined Development Theory of Law: Initiation”. *Law and Critique* 28, sy 2 (2017): 167-91. <https://doi.org/10.1007/s10978-017-9200-0>.
- Can, Cahit. *Hukuk Sosyolojisinin Antropolojik Temelleri ve Genel Gelişim Çizgisi*. 3. bs. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.
- Castells, Manuel. *Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1. Cilt*. 2. bs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Cohen, Julie E. “Cyberspace As/And Space”. *Columbia Law Review* 107 (2007): 210-56.
- . “Review of Zuboff’s the Age of Surveillance Capitalism”. *Surveillance & Society* 17, sy 1/2 (31 Mart 2019): 240-45. <https://doi.org/10.24908/ss.v17i1/2.13144>.
- Cotterrell, Roger. *Hukuk Sosyolojisi*. Çeviren Saim Üye. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2020.
- Dahlberg, Lincoln. “Cyber-Publics and the Corporate Control of Online Communication”. *Javnost - The Public* 11, sy 3 (01 Ocak 2004): 77-92. <https://doi.org/10.1080/13183222.2004.11008861>.
- . “Libertarian Cyber-Utopianism and Global Digital Networks”. İçinde *Globalization and Utopia: Critical Essays*, editör Patrick Hayden ve Chamsy el-Ojeili, 176-89. London: Palgrave Macmillan UK, 2009. https://doi.org/10.1057/9780230233607_12.
- De Sousa Santos, Boaventura. *Toward a New Legal Common Sense: Law, Globalization, And Emancipation*. 2. baskı UK: Butterworths, 2002.
- Deitelhoff, Nicole, ve Klaus Dieter Wolf. “Business and human rights: How corporate norm violators become norm entrepreneurs”. İçinde *The Persistent Power of Human Rights: From Commitment to Compliance*, editör Kathryn Sikkink, Stephen C. Ropp, ve Thomas Risse, 222-38. Cambridge Studies in International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139237161.017>.
- DeNardis, Laura. *The Internet in Everything: Freedom and Security in a World with No Off Switch*. New Haven, CT: Yale University Press, 2020.

- Doolin, Bill, ve Alan Lowe. "To Reveal Is to Critique: Actor-Network Theory and Critical Information Systems Research". *Journal of Information Technology* 17, sy 2 (01 Haziran 2002): 69-78. <https://doi.org/10.1080/02683960210145986>.
- Easterbrook, Frank H. "Cyberspace and the Law of the Horse". *University of Chicago Legal Forum*, sy 207 (1996).
- Easterling, Keller. *Devletdışı Güç: Altyapı Mekanı ve İktidar*. Çeviren Şahika Tokel. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Ehrlich, Eugene. *Hukuk Sosyolojisinin Temel İlkeleri*. Çeviren Artun Mimar. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Engadget. "FCC Bans Telecom and Video Surveillance Gear from Huawei, ZTE and Other Chinese Companies". Erişim 27 Şubat 2023. <https://www.engadget.com/fcc-officially-bans-telecom-and-video-surveillance-gear-from-several-chinese-companies-003040729.html>.
- Fuchs, Doris. *Business Power in Global Governance*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2007.
- Galanter, Marc, Robert W. Gordon, ve Shauhin A. Talesh. *Why the Haves Come Out Ahead: The Classic Essay and New Observations*. New Orleans: Quid Pro, LLC, 2014.
- Goldsmith, Jack, ve Tim Wu. *Who Controls the Internet? Illusions of Borderless World*. New York: Oxford University Press, 2006.
- Griffiths, John. "What is legal pluralism". *J. Legal Pluralism & Unofficial L.* 24 (1986): 1.
- Güzelsarı, Selime. *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye'de Mali İdarede Yeniden Yapılanma*. SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2008.
- Hall, Stuart. "Yeni Zamanları Anlamı". İçinde *Yeni Zamanlar 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Stuart Hall&Martin Jacques., 105-27. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Hatipoğlu Aydın, Duygu. "Bir İnsan Hakkı Olarak İnternet". İçinde *Prof. Dr. Adnan Güriz'e Armağan*, editör Saim Üye, Eylem Ümit Atılğan, İrem Akı, Zeynep İspir, ve Funda Kaya, 141-54. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2016.
- . *Siber Alan ve Hukuk*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.
- Hirsch, Joachim. *Materyalist Devlet Teorisi*. Çeviren Levent Bakaç. İstanbul: Yeni Alan Yayıncılık, 2011.
- Hurel, Louise Marie, ve Luisa Lobato. "Cyber-Norms Entrepreneurship? Understanding Microsoft's Advocacy on Cybersecurity". İçinde *Governing Cyberspace: Behaviour, Power and Diplomacy*, editör Dennis Broeders ve Bibi van den Berg, 305-33. Rowman & Littlefield Publishers, 2020.
- Hurel, Louise Marie, ve Luisa Cruz Lobato. "Unpacking cyber norms: private companies as norm entrepreneurs". *Journal of Cyber Policy* 3, sy 1 (02 Ocak 2018): 61-76. <https://doi.org/10.1080/23738871.2018.1467942>.
- Johnson, David R., ve David Post. "Law and Borders: The Rise of Law in Cyberspace". *Stanford Law Review* 48, sy 5 (1996): 1367-1402. <https://doi.org/10.2307/1229390>.
- Kettemann, Matthias C., ve Alexander Peukert. "Conclusion: The Law of Global Digitality: Findings and Future Research". İçinde *The Law of Global Digitality*, editör Matthias C. Kettemann, Alexander Peukert, ve Indra Spiecker gen. Döhmman, 250-55. Routledge, 2022.

- Kumar, Krishan. *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma - Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. Çeviren Mehmet Küçük. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1999.
- Latour, Bruno. *Toplumsal Yeniden Toplama: Ağ Aktör Teorisine Bir Giriş*. Çeviren Nüvit Bingöl. İstanbul: Tellekt, 2021.
- Lessig, Lawrence. *Code: And Other Laws of Cyberspace, Version 2.0*. 2. bs. New York: Basic Books, 2006.
- . "Code Is Law". Harvard Magazine, 01 Ocak 2000. <https://www.harvardmagazine.com/2000/01/code-is-law-html>.
- Marsden, Christopher, ve Rob Nicholls. "Who Regulates Our Regulators? Regulating Social Media Platforms' Use of Artificial Intelligence to Regulate Us". SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY, 01 Kasım 2022. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4263700>.
- Mazzucato, Mariana. *Girişimci Devlet: Kamu Sektörü-Özel Sektör Karşılığı Masalının Çürütülmesi*. Çeviren Esin Soğancılar. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Murray, Andrew D. *The Regulation of Cyberspace*. Routledge, 2007.
- O'Reilly, Tim. "Why it's too early to get excited about Web3". O'Reilly (blog), Aralık 2021. <https://www.oreilly.com/radar/why-its-too-early-to-get-excited-about-web3/>.
- Özcan, Mehmet Tevfik. "Küreselleşme Sonrası Hukuk Devleti: Mit mi? Gerçeklik mi?" *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası* 71, sy 1 (2013): 963-1002.
- Picciotto, Sol. *Regulating Global Corporate Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Pierson, Christopher. *Modern Devlet*. Çeviren Neşet Kutluğ ve Burcu Erdoğan. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2011.
- Post, David G. "Governing Cyberspace: Law". *Santa Clara High Technology Law Journal* 24, sy 4 (2008): 883-913.
- . "The 'Unsettled Paradox': The Internet, The State, and the Consent of the Governed". *Indiana Journal of Global Legal Studies* 5, sy 2 (1998): 521-43.
- Powers, Shawn M., ve Michael Jablonski. *The Real Cyber War: The Political Economy of Internet Freedom*. University of Illinois Press, 2015. <https://www.jstor.org/stable/10.5406/j.ctt130jtjf>.
- Reidenberg, Joel R. "Governing Networks and Rule-Making in Cyberspace". *Emory Law Journal* 45 (1996): 911-30.
- . "Lex Informatica: The Formulation of Information Policy Rules through Technology". *Texas Law Review* 76, sy 3 (1998): 553-93.
- Riis, Thomas, ve Jens Schovsbo. "Towards a Legal Methodology of Digitalisation: The Example of Digital Copyright Law". İçinde *The Law of Global Digitality*, 17-49. Routledge, 2022.
- Rusch, Jonathan. "Cyberspace and the 'Devil's Hatband'". *Seattle University Law Review* 24, sy 2 (2000): 577-98.
- Schultz, Thomas. "Carving up the Internet: Jurisdiction, Legal Orders, and the Private/Public International Law Interface". *European Journal of International Law* 19, sy 4 (01 Eylül 2008): 799-839. <https://doi.org/10.1093/ejil/chn040>.
- Simonite, Tom. "What Really Happened When Google Ousted Timnit Gebru". *Wired*. Erişim 27 Şubat 2023. <https://www.wired.com/story/google-timnit-gebru-ai-what-really-happened/>.

- Svantesson, Dan Jerker B. *Solving the Internet Jurisdiction Puzzle*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2017.
- Tabb, William K. *Ahlaksız Fil- 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi*. Çeviren Ercüment Özkaya. Ankara: Epos Yayınları, 2002.
- Tech, Tactical. “The GAFAM Empire”. The GAFAM empire. Erişim 27 Şubat 2023. <https://gafam.theglassroom.org/>.
- Teubner, Gunther, ve Andreas Fischer-Lescano. “Regime-Collisions: The Vain Search for Legal Unity in the Fragmentation of Global Law”. *Michigan Journal of International Law* 25, sy 4 (2004): 999-1046.
- Twining, William. *General Jurisprudence: Understanding Law from a Global Perspective*. Cambridge University Press, 2009.
- Urry, John. “Örgütlü Kapitalizmin Sonu”. İçinde *Yeni Zamanlar 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*, Stuart Hall&Martin Jacques., 95-104. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Van Loo, Rory. “The Public Stakes of Consumer Law: The Environment, the Economy, Health, Disinformation, and Beyond”. SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY, 21 Aralık 2022. <https://papers.ssrn.com/abstract=4308960>.
- Wacquant, Loïc, ve Aksu Akçaoğlu. “Kentsel Marjinalite ve Devletin Sağ Eli”. *İdealkent* 10, sy 26 (2019): 11-19. <https://doi.org/10.31198/idealkent.562671>.
- MIT Technology Review. “We Read the Paper That Forced Timnit Gebru out of Google. Here’s What It Says.” Erişim 27 Şubat 2023. <https://www.technologyreview.com/2020/12/04/1013294/google-ai-ethics-research-paper-forced-out-timnit-gebru/>.
- Wu, Timothy S. “Cyberspace Sovereignty?- The Internet and the International System”. *Harvard Journal of Law & Technology* 10, sy 3 (1997): 647-66.
- Zuboff, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: PublicAffairs, 2019.